

Η ΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΠΙΣΤΕΩΣ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ ΔΟΣΙΘΕΟΥ *

ΥΠΟ

ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΚΑΡΜΙΡΗ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

4. Περιεχόμενον τῆς Ὁμολογίας

Ὡς εἴπομεν, ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου ἐν ἰσαριθμοῖς τῇ Λουκαρεῖω κεφαλαίοις καὶ ἐρωτήσεσι, μετὰ τῆς αὐτῆς διατάξεως τῆς ὕλης καὶ ἔστιν ὅτε καὶ μετὰ τῶν αὐτῶν λέξεων καὶ φράσεων καὶ περιόδων ἀντιπαρατίθῃ τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν πρὸς τὴν καλβινικὴν τῆς Λουκαρεῖου Ὁμολογίας. Σχετικῶς ἡ Σύνοδος γράφει ἐν τέλει τοῦ πρώτου μέρους τοῦ 5' κεφαλαίου τῶν Πρακτικῶν οἰονεὶ ὑπὸ τύπον εἰσαγωγῆς εἰς τὴν εὐθὺς ἀκολουθοῦσαν Ὁμολογίαν τοῦ Δοσιθέου: «Πρὸς τελειότατον μέντοι ἀφανισμόν καὶ καθαιρέσειν ἐννοιῶν ἐπινοηθειῶν κατὰ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, τῶν ἱερῶν τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν θρησκείας προαυλίων, καὶ ὡς εἶπεῖν, πρὸς παντελῆ ἀποποίησιν τῶν ἐν τοῖς θρυλουμένοις κεφαλαίοις βλασφημιῶν δεῖν φήθημεν ἐκθέσθαι ἐρωτήσεις καὶ κεφάλαιά τινα ἰσαριθμὰ τοῖς Κυρίλλῳ συγγραφείοις καὶ κατὰ διάμετρον ἀντικείμενα, ἐν οἷς ἐκεῖνος (ὡς ὑπετέθη πολλακίς) ἠκόνισε γλωτταν κατὰ Θεοῦ, ὥστε δύνασθαι ταῦτα καλεῖσθαι ἔλεγχον καὶ διορθωσιν τῶν λεγομένων Κυρίλλου κεφαλαίων. Φυλάττεται δὲ πως ἡ τάξις ἐκείνων κἂν τοῖς παρ' ἡμῖν ἐκθησομένοις, ἵν' ἔχη ἕκαστος τῶν πιστῶν συγκρίνειν καὶ παραβάλλειν ἀμφοτέρω καὶ γινώσκειν ὁραδίως τὴν εὐσέβειαν μὲν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, τὸ ψεῦδος δὲ τῶν αἰρετικῶν. Ἔστι δ' ὅπου τῆς χρείας ἀπαιτούσης ἢ ἀφαιρήσομεν ἢ προστεθῆσόμεθα ἕτερα ἢ τινα πρὸς ἀκριβῆ τοῦ προβλήματος γνῶσιν συντείνοντα. Χρησόμεθα δὲ καὶ λέξεσι καὶ ὄλαις ἐννοίαις καὶ περιόδοις κειμέναις ἐκεῖσε, ἵνα μὴ δόξωμεν ταῖς λέξεσι καὶ εὐσεβέσιν ἐννοίαις μάχεσθαι, ἀλλὰ μὴ ταῖς καινοτομίαις καὶ ἀσεβέσι δόγμασι»¹. Πράγματι ἡ ἔξωτερικὴ μορφή τῶν κεφαλαίων τῆς Λουκαρεῖου Ὁμολογίας ἀπὸ σκοποῦ διετηρήθη κατὰ τὸ δυνατόν καὶ ἐν τῇ Δοσιθεῖῳ, ἀλλὰ τὸ ἐσωτερικόν περιεχόμενον μετεβλήθη γενικῶς, ἀντικατασταθεῖσης τῆς καλβινικῆς διδασκαλίας διὰ τῆς ὀρθοδόξου, ἐντεῦθεν δὲ ἡ ἔκτασις τῆς τελευταίας ὑπερεδιπλασιάσθη.

Κατωτέρω ἐξετάζομεν συντόμως καὶ ἐξ ἐπόψεως δογματικοσυμβολικῆς

* Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου Τεύχους σ. 119.

1. MCC. 34B, 1721/4. KiMEO. I, 423/4. ΜεΣπ. 87. ΜΘΟ. 160.

τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν τῆς Δοσιθείου Ὁμολογίας καθ' ὄρον καὶ ἐν στενῇ ἀναφορᾷ πρὸς τὴν ἀντίστοιχον καλβινικὴν διδασκαλίαν τῆς καθ' ἧς στρέφεται Λουκαρίου Ὁμολογίας¹.

Ἐν τῷ α' ὄρῳ ὁ Πατριάρχης Δοσιθεὸς διδάσκει τὸ περὶ τριαδικοῦ Θεοῦ χριστιανικὸν δόγμα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἱεροῦ συμβόλου Νικαίας—Κων/πόλεως καὶ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν Πατέρων, ἐξαιρομένης τῆς τε ἐνότητος καὶ τῆς τριαδικότητος τοῦ Θεοῦ, ὡς καὶ τῆς ὁμοουσιότητος τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος πρὸς τὸν Πατέρα. Ἐν τῇ διατυπώσει ἀκολουθεῖ σχεδὸν κατὰ λέξιν τῇ Λουκαρίῳ Ὁμολογίᾳ, ἐπίσης ὀρθοδόξως διατυπώση τὸ δόγμα². Ἡ μόνη διαφορὰ μεταξὺ αὐτῶν ἐγκτεται ἐν τῇ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος διδασκαλίᾳ, καθ' ὅσον ἡ μὲν Δοσιθεῖος Ὁμολογία ποιεῖται χρῆσιν τῆς κλασσικῆς ὀρθοδόξου διατυπώσεως: «Πνεῦμα ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον», ἡ δὲ Λουκαρίου Ὁμολογία τῆς καινοφανοῦς πως: «Πνεῦμα ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ προερχόμενον». Ἡ τοιαύτη ὑπὸ τῆς Λουκαρίου Ὁμολογίας ἀντικατάστασις τοῦ καθιερωμένου ὑπὸ τῆς παραδόσεως «ἐκπορευέσθαι» διὰ τοῦ ἀσυνήθους «προέρχεσθαι» καὶ ἡ χρῆσις τοῦ ἀπὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἰδίᾳ φερομένου «διὰ τοῦ Υἱοῦ» ἐφάνησαν τῷ Δοσιθέῳ ὑποπτα, ἀποσκοποῦντα τὴν προσέγγισιν πρὸς τὸ δυτικὸν «Filioque» καὶ τὴν συνδιαλλαγὴν καὶ ἱκανοποίησιν ἀμφοτέρων τῶν ἀπόψεων, τῆς τε τῶν ἀνατολικῶν καὶ τῆς τῶν δυτικῶν, ἡ ἴσως τὴν συμπερίληψιν καὶ συγχώνευσιν τῶν δύο ὄρων «ἐκπορευέσθαι» καὶ «πέμπεσθαι» ἐν ἐνὶ τρίτῳ, τῷ «προέρχεσθαι», ἀποφευγομένων οὕτω τῶν διδόντων λαβὴν εἰς παρεξηγήσεις δύο προηγουμένων. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ μὲν ὄρος «προέρχεσθαι» αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν, ἀπαντῶν καὶ ἐν τῇ ἀρχαιοτέρῳ ἑλληνικῇ δογματικῇ παραδόσει, δὲν εἶναι καθ' ἀρχὴν ἀποκρουστέος· ἡ δὲ ὑπὸ τῆς Λουκαρίου Ὁμολογίας χρησιμοποίησις καὶ τοῦ σπανίου τύπου «δι' Υἱοῦ» ἐγένετο προφανῶς πρὸς συνδιαλλαγὴν τῶν δύο δισταμένων ἀπόψεων, ὡς τοῦτο ἐγένετο καὶ ἐν τοῖς ἐν Βόννῃ συνεδρίοις τῶν Παλαιοκαθολικῶν τῷ 1874/5 τῇ συμμετοχῇ καὶ Ὁρθοδόξων καὶ Ἀγγλικανῶν, ὡς καὶ ἐν τῇ συνδιασχέσει τῆς μεικτῆς ἐξ Ὁρθοδόξων καὶ Ἀγγλικανῶν ἐπιτροπῆς ἐν Λονδίῳ τῷ 1931³. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι τὸ «δι' Υἱοῦ» ἀπαντᾷ καὶ παρ'

1. Περὶ τῆς διδασκαλίας τῆς Λουκαρίου Ὁμολογίας ποιούμεθα λόγον ἐν ταῦτα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐκτιθεμένων ἐν τῷ ἔργῳ ἡμῶν: Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός, τ. I. σ. 225 ἐξ. Κείμενον τῆς Λουκαρίου Ὁμολογίας παρὰ KIMEO I, 24—44. ΜΘΟ. 267/76.

2. Λουκάριος Ὁμολογία 1. Ὁρθοδοξότερον ἐκφράζεται ὁ Κύριλλος Λούκαρις ἐν ταῖς περιωθεισίαις ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Συνόδου τῶν Ἱεροσολύμων περιουσιαῖς ἐκ τῶν ὁμιλιῶν αὐτοῦ (KIMEO. I, 341 ἐξ. ΜΘΟ. 132. ΜεΣπ. 62) καὶ ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς τὸν Untenbogaert ἀπὸ 22.9.1613 (παρὰ E. Legend, Bibliographie hellénique, τ. IV. σ. 297 ἐξ.). Πρβλ. ὁμοίως τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν τῶν Ὁμολογιῶν Μητροφάνους Κριτοπούλου 1 (Ἰω. Καρμίρη, Ἡ Ὁμολογία μετὰ τῶν πρὸς Γάδων ἀποκρίσεων τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου καὶ ἡ δογματικὴ διδασκαλία αὐτοῦ, σ. 39 ἐξ.) καὶ Πέτρου Μογίλα I, 7—9.71.

3. Ἰω. Καρμίρη, Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός, σ. 340. 368.

ἀρχαιότεροις Ἑλλησι Πατράσι καὶ θεολόγοις, οἷον τῷ Γρηγορίῳ θαυματουργῷ, τοῖς Καππαδόκαις, τῷ Ἐπιφανίῳ, τῷ Κυρίλλῳ Ἀλεξανδρείας, τῷ Δαμασκηνῷ, τῷ Γενναδίῳ Σχολαρίῳ καὶ ἄλλοις, ἀλλ' ὅμως οὗτοι, ὡς καὶ πάντες οἱ ὀρθόδοξοι δογματικοὶ θεολόγοι, διακρίνουσι δι' αὐτοῦ δεξέως τὴν *ἀΐδιον καὶ ὑποστατικὴν ἐκπόρευσιν* τοῦ Ἁγίου Πνεύματος παρὰ μόνου τοῦ Πατρὸς ἀπὸ τῆς ἐν χρόνῳ πέμψεως αὐτοῦ δι' Υἱοῦ, περὶ ἧς γίνεται λόγος ἐν Ἰωάν. 14,26 καὶ 15,26¹. Ὅτι δὲ τὸ πατερικὸν «διὰ τοῦ Υἱοῦ» διαφέρει τοῦ δυτικῆς «Filioque», γίνεται δῆλον ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν μεταχειριζομένων αὐτὸ Πατέρων καὶ μάλιστα ἐκ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης², ὡς καὶ τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, δητικῶς τονίζοντος: «ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα οὐ λέγομεν», ἀλλὰ «δι' Υἱοῦ μεταδιδόμενον καὶ μεταλαμβάνομενον ὑπὸ πάσης κτίσεως», ἢ «δι' Υἱοῦ πεφανερῶσθαι καὶ μεταδίδοσθαι ἡμῖν»³.

Ἐν τῷ β' ὄρῳ γίνεται λόγος περὶ τῆς *ἁγίας Γραφῆς*. Ἐνῶ ἡ Λουκάρειος Ὁμολογία, ἐν τῷ ἀντιστοίχῳ ταυταριθμῷ κεφαλαίῳ αὐτῆς, ὑπὸ καλβινικὴν ἐπίδρασιν⁴, ὑπολαμβάνει τὴν ἁγίαν Γραφὴν ὡς τὴν μόνην πηγὴν τῆς πίστεως, ἀπορρίπτουσα τὴν παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας, τὴν δὲ αὐθεντίαν τῆς ἁγίας Γραφῆς «πολλῷ μᾶλλον ἀνωτέραν τῆς ἢ κέκτηται ἡ Ἐκκλησία», καθ' ὅτι ἡ μὲν ἁγία Γραφή εἶναι «θεοδίδακτος», ἔχουσα δημιουργὸν τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, καὶ διὰ τοῦτο ἀλάθητος, ἡ δὲ Ἐκκλησία, ὑπὸ ἀνθρώπων διδασκομένη, δὲν εἶναι ἀλάθητος· ἀντιθέτως ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου ὀρθοδόξως διδάσκει, ὅτι αἱ πηγαὶ τῆς πίστεως εἶναι δύο: ἡ ἁγία Γραφή καὶ ἡ ἱερὰ Παράδοσις, αἵτινες εἶναι ἰσόκυροι καὶ ἰσοστάσιοι, καθ' ὅτι ἀμφοτέρων δημιουργὸς εἶναι τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, ὅπερ διδάσκαλον ἔχουσα ἡ Ἐκκλησία εἶναι ὡσαύτως ὡς ὅλον ἀλάθητος, διὰ τοῦτο δὲ κέκτηται αὐθεντίαν «οὐχ ἦττον τῆς ἢ κέκτηται ἡ θεία Γραφή», ἧς εἶναι ὁ φύλαξ καὶ ὁδηγὸς καὶ ἐρμηνεύς⁵.

Εἰς τὴν ἁγίαν Γραφὴν ἀναφέρονται καὶ αἱ τρεῖς πρῶται ἐρωταποκρίσεις τῆς Λουκαρείου καὶ τῆς Δοσιθείου Ὁμολογίας. Ἐν τῇ πρώτῃ τούτων, ἐνῶ ἡ Λουκάρειος Ὁμολογία ὀρθῶς ἐπιτρέπει εἰς πάντας τοὺς χριστιανούς τὴν ἐλευθέραν ἀκρόασιν καὶ ἀνάγνωσιν τῆς ἁγίας Γραφῆς, ἡ τοῦ Δοσιθέου, ὑπὸ λατινικὴν πιθανῶς ἐπίδρασιν, ἢ μᾶλλον «διὰ τῆς πείρας τὴν βλάβην ἐγνωκυῖα», ὥρισεν ὅτι «παντὶ εὐσεβεῖ ἐπιτέτραπται μὲν ἀκούειν τὰ τῆς Γραφῆς, ἀναγινώσκειν δὲ ἔνια τῆς Γραφῆς μέρη, καὶ μάλιστα τῆς παλαιᾶς,

1. Πρβλ. καὶ Ζ. Ρώση, Σύστημα Δογματικῆς τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθήναι 1903, σ. 256 ἐξ. X. Ἀνδροῦτσου, Δογματικὴ τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθήναι 1907, σ. 82 ἐξ. Δ. Μπαλάνου, Ἡ Ὁμολογία Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, Ἀθήναι 1906, σ. 13.

2. Βλέπ. K. H. Oll, Amphilocheus von Ikonium in seinem Verhältnis zu den grossen Kappadozien, Tübingen und Leipzig 1904, σ. 214 ἐξ.

3. Ἐκδ. ὀρθ. πίστ. I, 8. MPG. 94, 821. 832/3.

4. Καλβίνου, Instit. I, 7. VI, 9, 2. Confes. Gallic. V.

5. Ἡ αὐτὴ ὀρθόδοξος διδασκαλία καὶ ἐν ταῖς Ὁμολογίαις τοῦ Κριτοπούλου 7 καὶ τοῦ Μογίλα I, 4.

ἀπηγόρευται τοῖς μὴ γεγυμνασμένοις», ἐπιτρέψασα τὴν ἀνάγνωσιν αὐτῆς «ὑπὸ μόνων τῶν μετὰ τῆς προεπίσης ἐρεύνης τοῖς βάθεσιν ἐγκυπτόντων τοῦ πνεύματος καὶ εἰδόντων οἷς τρόποις ἡ θεία Γραφή ἐρευνᾶται καὶ διδάσκεται καὶ ὅλως ἀναγινώσκειται». Ἄλλ' ὁ ξένος πρὸς τὰς θεωρητικὰς ἀρχὰς καὶ τὴν πράξιν τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας' περιορισμὸς οὗτος πρέπει οὐ μόνον νὰ νοηθῆ ὡς «σύστασις μᾶλλον τοῖς ἀπλουστέροις πρὸς προφύλαξιν καὶ προσοχὴν», ἀλλὰ καὶ ὡς ἔργον κατεπειγούσης ἀνάγκης καὶ ἀμύνης καιρικῶν καὶ μέτρον ὅλως προσωρινὸν κατὰ τῆς ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Κύριλλον Λούκαριν Καλβινιστῶν διαδόσεως εἰς τὸν ἀμαθῆ λαὸν τῆς νεοελληνικῆς μεταφράσεως τῆς ἁγίας Γραφῆς τοῦ Μαξίμου Καλλιπολίτου καὶ τῆς σὺν ταύτῃ ἐπικινδύνῳ διαδόσεως προτεσταντικῶν ἰδεῶν, ὡς τοιοῦτον δὲ τὸ μέτρον ἐκεῖνο εἶναι ἐντελῶς ἄσχετον πρὸς τὴν δογματικὴν διδασκαλίαν καὶ τὸ ἀείποτε φιλελεύθερον πνεῦμα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἥτις πάντοτε ἐπέτρεψε τὴν κοινὴν καὶ ἐλευθέραν ὑπὸ τῶν πιστῶν ἀνάγνωσιν ὡς καὶ τὴν μετάφρασιν τῆς ἁγίας Γραφῆς εἰς τὰς γλώσσας τῶν ὀρθοδόξων λαῶν. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Δοσιθέου, οὔσα μοναδικὴ ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ δογματικῇ Θεολογίᾳ, στερεῖται παντὸς υποχρεωτικοῦ χαρακτῆρος, οὐδέποτε ἐφαρμοσθεῖσα, καὶ ἔχει ἀπλῶς ἱστορικὴν μόνον σημασίαν, δυναμὲν νὰ ἐξηγηθῆ μόνον ἐξ ἱστορικῶν λόγων καὶ τῶν συνθημῶν τῆς ἐποχῆς ἐκεῖνης¹.

Ἐν τῇ δευτέρῳ ἐρωταποκρίσει, ἐνῶ ἡ Λουκάρειος Ὁμολογία, ὑπὸ καλβινικὴν ἐπίδρασιν², δέχεται ὅτι ἡ ἁγία Γραφή δὲν εἶναι μὲν ἐν πᾶσι σαφῆς, ἀλλ' ὅμως «τὰ ἐν αὐτῇ τῆς πίστεως δόγματα λαμπρὰ καὶ σαφῆ τοῖς ἀναγεννηθεῖσι καὶ φωτισθεῖσιν ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος» καθίστανται «τῇ τοῦ παναγίου Πνεύματος χάριτι φωτισθέντα παρ' αὐτῆς τῆς Γραφῆς», οὕτως ὥστε ἀποβαίνει «λύχνος καὶ φῶς ἡ Γραφή, φωτίζουσα τὴν διάνοιαν τῶν πιστῶν καὶ ἀπελαύνουσα τὸ σκότος»³. Ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου ὀρθῶς διδάσκει, ὅτι οἱ ἀναγεννηθέντες γινώσκουσι μὲν τὰ θεμελιώδη δόγματα τῆς πίστεως, δὲν δύνανται δ' ὅμως πάντες νὰ γνωρίζωσι «καὶ ἃ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον μόνους τοῖς ἐγγεγυμνασμένοις ἐπὶ σοφίᾳ καὶ ἀγιότητι φανεροῖ», καὶ

1. Τὴν περὶ ἀναγνώσεως καὶ ἀκροάσεως τῆς ἁγίας Γραφῆς γνησίαν διδασκαλίαν τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας διετύπωσαν ἤδη οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληγες Πατέρες, ὧν τὰς σχετικὰς μαρτυρίας συνεκέντρῳσεν ὁ Δωρόθεος Σχολάριος, Ταμειὸν Πατρολογίας, Ἀθῆναι 1888, σ. 203—231. Πρβλ. καὶ Ἰω. Καρμίρη, Ἡ μελέτη τῆς Κ. Διαθήκης καὶ ἡ εἰς τὴν νεοελληνικὴν ἀπόδοσιν αὐτῆς, ἄρθρον ἐν «Ἐκκλησίᾳ» 25 (1948) 259 ἐξ.

2. Χ. Ἀνδρούτσου, Συμβολικὴ ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου³, Ἀθῆναι 1930, σ. 143 ἐξ.

3. Ἀξία προσοχῆς εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Μόσχας Φιλαρέτου καὶ τῆς Ῥωσικῆς Συνόδου γενομένη τῷ 1838 διόρθωσις τῆς παρούσης ἐρωταποκρίσεως, ἢν παρατιθέμεθα ἐνταῦθα.

4. Καλβίνου, Instit. I, 9, 3.

διὰ τοῦτο ἀνάγκη «ἐπιστημόνων καὶ θείων ἀνδρῶν πρὸς ἔρευναν καὶ ἀληθῆ κατάληψιν καὶ γνῶσιν ὀρθὴν καὶ συνωδὸν τῇ πάσῃ Γραφῇ καὶ τῷ δημιουργῷ ταύτης ἁγίῳ Πνεύματι».

Ἐν τῇ τρίτῃ ἐρωταποκρίσει, ἐνῶ ἡ Λουκάρειος Ὁμολογία, ὑπὸ καλβινικὴν ἐπίδρασιν, ἀπορρίπτει τὰ δευτεροκανονικὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, καλοῦσα αὐτὰ διὰ τοῦ ἀγνώστου τέως τοῖς ἀνατολικοῖς προτεσταντικοῦ ὄρου «ἀπόκριφα», «ὅτι τὸ κύρος παρὰ τοῦ παναγίου Πνεύματος οὐκ ἔχουσιν, ὡς τὰ κυρίως καὶ ἀναμφιβόλως κανονικὰ βιβλία» ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου ἐξ ἀντιθέτου, *συνωδὰ τῇ ἀρχούσῃ ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ Θεολογίᾳ διδασκαλίᾳ*, συγκαταριθμεῖ καὶ τὰ δευτεροκανονικὰ ἐν τοῖς κανονικοῖς βιβλίοις τῆς ἁγίας Γραφῆς. Ἀφοῦ λοιπὸν ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ ὁ Πατριάρχης Δοσιθεὸς συμερίζεται τὴν ἀντίληψιν τῶν περισσοτέρων καὶ ἐπισημοτέρων ὀρθοδόξων Πατέρων καὶ θεολόγων, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ θεωρῆται ὅτι τελεῖ ἐν αὐτῷ ὑπὸ λατινικὴν ἐπίδρασιν, κακῶς δὲ παρελείφθη —προφανῶς διὰ τὸν λόγον τούτον— ὀλόκληρος ἡ τρίτη ἐρωταπόκρισις ἐν τῇ ῥωσικῇ Ζ' ἐκδόσει τῆς Ὁμολογίας καὶ τῇ ρωσικῇ μεταφράσει αὐτῆς ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Μόσχας Φιλαρέτου, τοῦθ' ὅπερ ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι ἡ Ῥωσικὴ Θεολογία τοῦ ἰθ' αἰῶνος κατὰ τὸ πλεῖστον, ἐπομένη τῷ ὑπὸ προτεσταντικὴν ἐπίδρασιν Θεοφάνει Prokoponitch, διέστελλε τὰ δευτεροκανονικὰ τῶν πρωτοκανονικῶν βιβλίων, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν μᾶλλον ἀναγνωρίζουσαν ταῦτα νεωτάτην καὶ σύγχρονον Ῥωσικὴν Θεολογίαν.

Ἐν τῷ γ' ὄρῳ γίνεται λόγος περὶ τοῦ *προορισμοῦ* τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ

1. *Καλβίνου*, Instit. IV, 9, 14. Confes. Belg. VI.

2. Βλέπ. Ἰω. *Καρμύρη*, Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός, σ. 158.

3. W. Gass, μν. ἔ. σ. 84. C. Georgi, μν. ἔ. σ. 58. Σημειωτέον ὅτι ἀντιθέτως ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος μετὰ τῆς ἰδίας εὐκολίας κατηγορήθη ἐπὶ προτεσταντισμῷ, διότι συνεμερίσθη τὴν ἑτέραν ἐκδοχὴν τῆς μειονότητος τῶν ὀρθοδόξων Πατέρων καὶ θεολόγων, τῶν διακρινόντων τὰ δευτεροκανονικὰ ἢ ἀναγινωσκόμενα τῶν πρωτοκανονικῶν βιβλίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Βλέπ. Ἰω. *Καρμύρη*, μν. ἔ. σ. 156 ἔξ. *Τοῦ αὐτοῦ*, Ἡ Ὁμολογία μετὰ τῶν πρὸς Γῶδον ἀποκρίσεων τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου καὶ ἡ δογματικὴ διδασκαλία αὐτοῦ, σ. 90 ἔξ. Παρατηρητέον ἐπίσης ὅτι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἐξ ἀφορμῆς τῆς πρώτης ἐρωταποκρίσεως γενικεύοντας καὶ ἐπεκτείνοντας τὴν λατινικὴν ἐπίδρασιν καὶ ἐπὶ τὰς ἄλλας τρεῖς, ἡμεῖς φρονοῦμεν ὅτι ἡ ὁμοιότης τῆς διδασκαλίας τῶν τριῶν τελευταίων ἐρωταποκρίσεων πρὸς τὴν λατινικὴν διδασκαλίαν προέρχεται οὐχὶ ἐκ λατινικῆς ἐπὶ τὸν Δοσιθεὸν ἐπίδρασεως, ἀλλ' ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῆς σχετικῆς διδασκαλίας τῶν δύο Καθολικῶν Ἐκκλησιῶν, Ὁρθοδόξου καὶ Ῥωμαϊκῆς. Οὕτως ὁ A. Palmieri ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον παρετήρησεν, ὅτι αἱ ἐρωταποκρίσεις τῆς Δοσιθεοῦς Ὁμολογίας «adeo arcta cum catholica doctrina cognatione continentur, ut eas catholicum virum auctorem vel inspiratorem habuisse probe diceretur». (Theologia dogmatica orthodoxa (Ecclesiae Graeco—Russicae) ad lumen catholicae doctrinae examinata et discussa, Florentiae 1911, τ. I. σ. 492, πρβλ. καὶ σ. 499).

τοῦ Θεοῦ. Ἐνῶ ἡ Λουκάρειος Ὁμολογία, ἐν τῷ ἀντιστοίχῳ ταυταρίθμῳ κεφαλαίῳ αὐτῆς, ἀπορρίψασα τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, κατήνησεν εἰς τὸν ἀπόλυτον προορισμὸν τοῦ Καλβινισμοῦ¹, ἡ τοῦ Δοσιθέου, ἀναγνωρίσασα τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, συνωδὰ τῇ ἀρχαίᾳ ὀρθοδόξῳ παραδόσει, ἐδίδαξε τὸν ἐπὶ τῆς προγνώσεως τοῦ Θεοῦ ἐρειδόμενον σχετικὸν προορισμὸν, μὴ θιγομένης ἀλλὰ προϋποτιθεμένης τῆς συνεργείας τῆς θείας χάριτος καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας². Ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὀρθοδόξου διδασκαλίας ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου εἶναι ἐν τῷ συνόλῳ ὀρθή, τοῦλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ δόγματος, ἐξαιρέσει μόνον τῆς φραστικῆς διατυπώσεως, καὶ εἰδικῶς τῆς ἀναλήψεως τῶν ὄρων «χάρις προκαταρκτικῆ—χάρις ἰδικῆ», οἵτινες ὄζουσι δυτικῶν σχολαστικισμοῦ καὶ φαίνονται εἰλημμένοι ἐκ τῶν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Πατριάρχου λατινικῶν δογματικῶν βοηθημάτων³.

Ἐν τῷ δ' ὄρῳ διδάσκεται ὅτι ὁ Τριαδικὸς Θεὸς εἶναι δημιουργὸς τοῦ ἀοράτου καὶ τοῦ ὄρατοῦ κόσμου. Τοῦτο δέχεται καὶ ἡ Λουκάρειος Ὁμολογία, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν, ὅτι αὕτη φαίνεται διατελοῦσα ὑπὸ καλβινικῆν ἐπίδρασιν ἐν τῇ φράσει: «εἰ δέ τι κακὸν ἐστὶν ἐν τῇ φύσει», ἣν ὁ Δοσίθεος ἐπιτυχῶς διώρθωσε διδάξας: «ἀπλῶς ἐν τῇ φύσει κακὸν οὐκ οἶδαμεν», ἐφ' ὅσον, κατ' ἀμφοτέρας τὰς ἐν λόγῳ Ὁμολογίας, «φύσει ἀγαθὸς ὁ ποιητῆς»

1. Καλβίνου, Institut. III, 21,5. 22,2 καὶ 6. Λουκάρ. Ὁμολογ. 3. Ἀντίθετα ἐδίδασκεν ὁ Λούκαρις ἐν ταῖς ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Συνόδου ὁμιλίαις του (ΚΙΜΒΟ. I, 347 ἐξ. ΜςΣπ. 64 ἐξ. ΜΘΟ. 133 ἐξ.).

2. Πρβλ. καὶ Ὁμολογίας Κριτοπούλου 4, (Ἰω. Καρμίρη, Ἡ Ὁμολογία μετὰ τῶν πρὸς Γάδων ἀποκρίσεων τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου καὶ ἡ δογματικὴ διδασκαλία αὐτοῦ, σ. 56^α ἐξ.), Μογίλα I, 26 καὶ 30, ὡς καὶ Πρακτικῶν Συνόδων Κων/πόλεως 1638, Κων/πόλεως—Ἰασίου 1642 καὶ Ἱεροσολύμων 1672, παρὰ ΚΙΜΒΟ. I, 401/2. 409.333.347 ἐξ.

3. Ἐν πάσῃ περιπτώσει φαίνεται ἡμῖν ὑπερβολικὴ ἢ ὑπὸ τινων (ὡς τῶν E. A m a n n, L' Église de Jérusalem, ἄρθρον ἐν Dictionnaire de Théologie catholique, τ. VIII. σ. 1005. F. Heiler, Urkirche und Ostkirche, München 1937, σ. 211. C. Georgi, μν. ἔ. σ. 40/1) κατηγορηθεῖσα Μολινιστικὴ ἐπὶ τὸν Δοσίθεον ἐπίδρασις ἐν τῇ διατυπώσει τοῦ ὄρου τούτου, καὶ μάλιστα τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ: «πιστεύομεν τὸν ἄκρων ἀγαθὸν Θεὸν ἐξ αἰδίου οὐς ἐξελέξατο εἰς δόξαν προορίσαι, οὗς δ' αὖ ἀπεδοκίμασεν εἰς κατάκρισιν παραχωρήσαι... ὅτι τούτους μὲν προεῖδε καλῶς τῷ αὐτεξουσίῳ χρησομένους, τούτους δὲ κακῶς» διότι οὐχὶ διάφορον διατύπωσιν εὐρίσκομεν καὶ παρὰ τῷ Κριτοπούλῳ (Ὁμολογ. 4) καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλῆσι Πατράσιν, ὡς π. χ. τῷ Ἰωάννῃ Δαμασκηνῷ (Διάλογ. κατὰ Μανιχαίων 37. 73. 79. MPG. 94, 1544. 1572. 1577. Ἐκθ. ὀρθ. πίστ. II, 29/30. MPG. 94, 964 ἐξ.), τοῖς Βυζαντινοῖς καὶ τοῖς νεωτέροις ὀρθοδόξοις θεολόγοις. Οὕτως ὁ M. Jugie προσεπιμαρτυρεῖ, ὅτι ἡ τοῦ γ' ὄρου «doctrina conceptui Byzantinorum plene consonat, et a theologis Graecorussis modernis ut fidei orthodoxae expressio communiter retinetur». (Theologia dogmatica christianorum orientaliūm, Parisiis 1933, τ. II. σ. 761).

ᾧν, δὲν «δύναται ποτε κακοῦ ποιητῆς εἶναι». Ὅθεν ἐπεξηγεῖ ὁ Δοσιθεὸς : «εἰ δέ τι κακόν, ταῦτόν εἶπεῖν, ἀμάρτημα, γινόμενον ἐναντίως τῇ θείᾳ θελήσει, ἐστὶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἢ τῷ δαίμονι»¹.

Ἐν τῷ ε' ὄρω γίνεται λόγος περὶ τῆς θείας προνοίας. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Λουκάρειον Ὁμολογίαν, ἣτις ἀναλαμβάνει ἐξ ὀλοκλήρου τὴν ἀντίστοιχον καλβινικὴν διδασκαλίαν², ἐκδεχομένη τὴν θείαν πρόνοιαν ὡς ἀπόλυτον καὶ ὀλοκληρωτικὴν, ἀποκλείουσα δὲ πᾶσαν περὶ αὐτῆς συζήτησιν καὶ ἔρρευαν, ὁ Δοσιθεὸς ἀναπτύσσει τὴν ὀρθόδοξον ἐπὶ τοῦ προκειμένου διδασκαλίαν³. Δεχόμενος δὲ ὅτι τὴν θείαν πρόνοιαν δὲν πρέπει νὰ ἐξετάζωμεν μόνον «ἐν τοῖς ἀπορρήτοις καὶ μηδ' ὄλως ἀποκαλυφθεῖσι κρίμασιν», οὐχὶ δ' ὅμως καὶ προκειμένου διὰ τὰ ἐν «τῇ θείᾳ Γραφῇ παραδεδομένα περὶ αὐτῆς»⁴, προβαίνει εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς σχέσεως τῆς θείας προνοίας πρὸς τὸ κακόν. Καθ' ὅτι ἡ διδασκαλία τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας : «πιστεύομεν τὰ πάντα ὑπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ κυβερνησθαι προνοίας», περιλαμβάνει καὶ τὸ κακόν, περιηπτομένων «αὐτῇ κυρίως καὶ πρωτουργῶς τῶν κατὰ παραχώρησιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν πονηρῶν ἀνθρώπων τε καὶ δαιμόνων γινόμενων», ὡς διεπίστωσεν καὶ ἡ ἐν Κων/πόλει—Ἱασιῶ Σύνοδος τοῦ 1642⁵. Τῷ ὄντι, ἀφοῦ, κατὰ τὸν Καλβίνον, τὰ πάντα γίνονται ὑπὸ τῆς παντουργοῦ προνοίας τοῦ παντοδυνάμου καὶ δικαίου Θεοῦ κατ' ἀπόλυτον ἀναγκαιότητα καὶ ἑτεραρχίαν, δέον μεταξὺ αὐτῶν νὰ συμπεριληφθῇ καὶ τὸ κακόν, ν' ἀπο-

1. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ Δοσιθεὸς δὲν ἐπεκτείνεται ἐνταῦθα καὶ ἐν τῇ ἀγγελολογίᾳ καὶ δαιμονολογίᾳ τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι «ἐντελῶς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ὀρθόδοξον παράδοσιν», ὡς ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον ἐκφράζεται ὁ ἀναζητῶν πανταχοῦ τῆς Δοσιθείου Ὁμολογίας ἑτεροδόξους ἐπιδράσεις C. Georgi (μν. ἔ. σ. 42), ἀλλὰ πολλῶ μᾶλλον ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ὁ Πατριάρχης ἦτο ὑποχρεωμένος ν' ἀκολουθῇ κατὰ λέξιν τῇ Λουκαρείῳ Ὁμολογίᾳ, ἣτις, κατὰ τὰ καλβινικὰ πρότυπα αὐτῆς, ἀποφεύγει τὴν εὐρύτεραν ἀνάπτυξιν τῶν δογμάτων τούτων.

2. Καλβίνου, Instit. I, 16, §. 17, 1—2. Confes. Belg. 13. Confes. Gallie. 8.

3. Πρβλ. καὶ Ὁμολογίαν Μογίλα I, 29—31.

4. Ἡ γνώμη τοῦ J. Aymon, Monuments authentiques de la religion de Grecs etc., A la Haye 1703, σ. 375, καθ' ἣν «cette doctrine...est entièrement conforme à tout ce que le patriarche Lucar en a dit», εἶναι ἀσθήρικτος καὶ ἀυθαίρετος, προελθοῦσα ἐξ οὐχὶ ὀρθῆς κατανοήσεως τῶν ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου λεγομένων. Καὶ ὁ C. Georgi, μν. ἔ. σ. 43, παρατηρεῖ ὀρθῶς, ὅτι ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος τοῦ Aymon «trifft keineswegs die Wahrheit; denn gerade im deutlichen Unterschied zu der von Kyrill vorgetragenen Anschauung, nach der die Erhabenheit Gottes jede Spekulation über die Providenz ausschliesst, entfaltet die Confessio Dosithei die orthodoxe Vorsehungslehre, die aus der alten griechischen Doktrin stammt, in bezug auf das Böse. In den Worten Kyrills hörte Dositheus ebenso wie die Synode von Jassy (KIMEO. I, 410) nur «die Blasphemie einer Zurückführung des Schlechten und Dämonischen auf die Veranstaltung Gottes». (W. Gass, μν. ἔ. σ. 168).

5. MCC. 348, 1629. KIMEO. I, 410. ΜεΣπ. 38. ΜΘΟ. 155.

κλεισθῆ δὲ ἡ ἀνθρωπίνη ἐλευθερία¹. Ὄθεν ὁ Δοσιθεός, διορθῶν τὴν καλβινικὴν ταύτην διδασκαλίαν τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας, ἐδίδαξεν, ὡς οἱ ἀρχαῖοι Πατέρες: «Πιστεύομεν πάντα τὰ ὄντα, εἴτε ὄρατὰ εἴτε ἀόρατα, ὑπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ κυβερναῖσθαι προνοίας, τὰ δὲ κακὰ, ἢ κακά, προειδέναι μὲν τὸν Θεὸν καὶ παραχωρεῖν, οὐ μὴν καὶ προνοητὴν εἶναι τούτων, ἐπεὶ μὴδὲ ποιητὴν² ἤδη γεγενημένα δὲ ἔσθ³ ὅτε ἐπευθύνεσθαι πρὸς τι χρήσιμον ὑπὸ τῆς ἀκρας ἀγαθότητος, οὐ ποιούσης μὲν, ἐγκεντριζούσης δὲ πρὸς τὸ κρεῖττον ὡς οἷόν τε ἐκείνοις».

Ἐν τῷ ζ' ὄρω ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθεοῦ ἀπὸ συμφώνου μετὰ τῆς Λουκαρείου πραγματεύονται περὶ τῆς προπατορικῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς μεταδόσεως αὐτῆς μεθ' ἀπασῶν τῶν ἀκολουθιῶν καὶ ποιῶν τῆς ἀπὸ τῶν γεναγῶν εἰς πάντας τοὺς ἀπογόνους αὐτῶν, «ὥστε μηδένα κατὰ σάρκα γεννᾶσθαι, ὃς τὸ φορτίον οὐκ ἐπιφέρει τοῦτο καὶ τοὺς καρποὺς αὐτῆς οὐκ αἰσθάνεται ἐν τῷ νῦν αἰῶνι»². Ἄλλ' ὑπὸ τοῦ Δοσιθεοῦ ἐπεξηγήθη ὀρθῶς καὶ σκοπίμως, ὅτι εἰς τοὺς καρποὺς τῆς προπατορικῆς ἁμαρτίας δὲν συμπεριλαμβάνονται καὶ αἱ προαιρετικαὶ καὶ θανάσιμοι ἁμαρτίαι «καὶ εἴ τι ἕτερον ὑπὸ μοχθηρᾶς προαιρέσεως ἐναντίον τῆς θεῆς θελήσει γίνεται οὐχ ὑπὸ φύσεως», ἐντεῦθεν δὲ καὶ πολλοὶ ἅγιοι καὶ πρὸ πάντων ἡ παναγία μήτηρ τοῦ Κυρίου, καίπερ βαρυνόμενοι ὑπὸ τῆς προπατορικῆς ἁμαρτίας, ἐν τούτοις ἦσαν ἀμέτοχοι αὐτῶν.

Ἐν τῷ ζ' ὄρω γίνεται λόγος περὶ τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως, ἐκφερομένης τῆς διδασκαλίας τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας³, ἣν ἀντιστοίχως ἐπαναλαμβάνει καὶ ἡ Λουκαρείου Ὁμολογία, συναποδέχονται δὲ καὶ οἱ Διαμαρτυρούμενοι. Μόνον ὑπὸ τὴν καλβινικὴν περὶ ἀπολύτου προορισμοῦ ἐπίδρασιν εἶναι ἡ φράσις τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας, ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐνηνθρώπησε καὶ ἔπαθε «σωτηρίαν πᾶσι τοῖς πιστοῖς καὶ δόξαν προξενῆσαι», ἅτε περιορίζουσα τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας μόνον εἰς τοὺς προωρισμένους εἰς τοῦτο πιστούς. Ὄθεν εὐλόγως τὴν φράσιν ταύτην παρέλειπεν ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθεοῦ, ἡ ὅποια προσέτι ἀπὸ σκοποῦ προσέθηκε μετ' ἐμφάσεως τὴν φράσιν: γεννηθέντα «χωρὶς τοῦ δοῦναι πόνον ἢ ὠδίνας τῇ ἰδίᾳ κατὰ σάρκα μητρὶ ἢ τὴν παρθενίαν αὐτῆς διασεῖσαι», εἰ καὶ τὴν Μαρίαν ὀνομάζει «ἀει-

1. Πρβλ. καὶ W. Walther, Lehrbuch der Symbolik, Leipzig—Erlangen 1924, σ. 185 ἐξ.

2. Πρβλ. καὶ Ἰερεμίου Β', Ἀπόκρισις Α', ἐν Acta et scripta theologorum Wirtembergensium et Patriarchae Constantinopolitani D. Hieremiae, quae utrinque ab anno MDLXXVI usque ad annum MDLXXXI de Augustana Confessio inter se miserunt, Witebergae 1584, σ. 43, ὡς καὶ Ὁμολογίας Κριτοπούλου 8. 7 καὶ Μογίλα I, 23. 24. III, 20.

3. Πρβλ. καὶ Ὁμολογίας Κριτοπούλου 3 καὶ Μογίλα I, 33—58.

πάρθενον» καὶ ἡ Λουκάρειος Ὁμολογία, πιθανώτατα πρὸς διαλλακτικούς καὶ προπαγανδιστικούς σκοποὺς ἐν μέσῳ τῶν Ὁρθοδόξων ¹.

Ἐν τῷ ἡ' ὄρῳ καὶ τῇ συναφεῖ δ' ἐρωταποκρίσει ἀναπτύσσεται ἡ ὀρθόδοξος διδασκαλία περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὡς τοῦ «μόνου μεσίτου» καὶ τῶν Ἁγίων ὡς «πρεσβευτῶν» πρὸς τὸν Θεόν, ὡς καὶ περὶ τῆς ἐπικλήσεως τῶν Ἁγίων καὶ τῆς ἀποδιδομένης αὐτοῖς καὶ ταῖς εἰκόσιν αὐτῶν, καὶ ἐξαιρέτως τῆς Θεοτόκου, τιμῆς καὶ σχετικῆς προσκυνήσεως, συνωδὰ τῇ διδασκαλίᾳ τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου ². Ταῦτα εἰς ἀναίρεσιν καὶ διασάφησιν τῶν «ἐσκιασμένως ἄγαν καὶ δολίως» εἰσηγουμένων ἀντιστοίχως ὑπὸ τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας, ἥτις σιωπηρῶς καὶ ἐμμέσως ἀρνεῖται τὰς πρεσβείας τῶν Ἁγίων, ἀπορρίπτουσα ἅμα καὶ τὴν ἐπικλήσιν καὶ τιμητικὴν προσκύνησιν αὐτῶν, ὧν δητῶς καταδικάζεται ἡ «λατρεία καὶ θρησκεία» ³. Παρὰ τῷ Δοσιθέῳ ὅμως θὰ ἠδύνατό τις νὰ διαπιστώσῃ φραστικὴν τινα μόνον σχολαστικὴν ἐπίδρασιν ἐν οἷς γράφει, ὅτι τοὺς Ἁγίους «τιμῶμεν διττῶς: καθ' ἓνα μὲν τρόπον τὴν μητέρα τοῦ Θεοῦ Λόγου, ὃν καὶ *ὑπερδουλικὸν* φαμέν... (*ὑπερδουλικὴν* αὐτῇ ἀπονέμομεν τὴν προσκύνησιν), κατὰ δεύτερον δὲ τρόπον, ὃν καὶ *δουλικὸν* ὀνομάζομεν, προσκυνοῦμεν, εἴτ' οὖν τιμῶμεν, τοὺς Ἁγίους» ⁴. Ἐννοεῖται ὅτι, ἀνεξαρτήτως τῶν ὀθνείων τούτων ὄρων καὶ ἐκφράσεων, ἐν τῇ πραγματικότητι οἱ Ὁρθόδοξοι τιμῶσι καὶ ἐπικαλοῦνται τὴν Θεοτόκον ὡς ἀσυγκρίτως ὑπερέχουσαν πάντων τῶν Ἁγίων καὶ τῶν Ἀγγέλων καὶ πρὸ πάντων τούτων θεομῆν πρέσβυν πρὸς τὸν Θεόν, τιμιωτέραν καὶ ἐνδοξοτέραν καὶ ἀγιωτέραν πάντων καὶ ἀπολύτως ἀγίαν καὶ ἄμωμον μετὰ τόκον, εἰ καὶ ἀπορρίπτουσι τὸ λατινικὸν δόγμα τῆς ἀσπίλου συλλήψεως αὐτῆς ⁵. Γενικῶς

1. Ὁμοίως ἄξιον προσοχῆς εἶναι, ὅτι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς Ὁμολογίας τοῦ Κριτοπούλου β καὶ τοῦ Μογίλα I, 49, οὐδαμῶς μνημονεύεται ὑπὸ τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας ἢ εἰς ἕδου κάθοδος τοῦ Χριστοῦ, προφανῶς λόγῳ τῶν γνωστῶν μεταξὺ Ὁρθοδοξίας καὶ Καλβινισμοῦ διαφορῶν, περὶ ὧν ἴδε: Ἰω. Καρμίρη, Ἡ εἰς ἕδου κάθοδος τοῦ Χριστοῦ ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου, Ἀθῆναι 1939, σ. 69 ἐξ. Περιέργως δὲ οὔτε καὶ ὁ Δοσιθεὸς ἐποίησατο τὴν ἀπαιτουμένην προσθήκην, πιθανῶς ἐπειδὴ τὸ ἄρθρον τοῦτο τῆς πίστεως ἔλλειπει ἐκ τε τοῦ Συμβόλου Νικαίας—Κων/πόλεως καὶ ἐκ τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας, καθ' ἣς εἰδικῶς ἐστρέφετο οὗτος.

2. Πρβλ. καὶ ὅσα ὁ Δοσιθεὸς γράφει ἐν τοῖς προλεγομένοις καὶ τῷ δ' κεφαλαίῳ τῶν Πρακτικῶν τῆς Συνόδου τῶν Ἱεροσολύμων τοῦ 1672.

3. Ἀντίθετα παρίσταται διδάσκων ὁ Λούκαρις ἐν ταῖς ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Συνόδου ὀμιλίαις του (ΚΙΜΕΟ. I, 353 ἐξ., 370 ἐξ. ΜεΣπ. 67 ἐξ., 74 ἐξ. ΜΘΟ. 135 ἐξ., 141 ἐξ.).

4. Πρβλ. καὶ B. Bartmann, Lehrbuch der Dogmatik ⁸, Freiburg i. B. 1932, τ. II. σ. 199. Σημειωτέον ὅτι καὶ ὁ Μογίλας (Ὁμολογ. III, 56) γράφει, ὅτι οἱ χριστιανοὶ «τιμῶσι τοὺς ἁγίους *δουλικῶς* ὡς φίλους Θεοῦ».

5. Ἰδιαίτατα «die mariologischen Aussagen der Confessio Dosithei—παρρησιᾷ ὀρθῶς ὁ C. Georgi, μν. ἔ. σ. 48—stellten den präzisesten dogmatischen Ausdruck dar, den die Orthodoxie je hierfür gefunden hat, und doch gilt auch

εἰπεῖν, ἡ Ὁρθόδοξος Δογματικὴ ἀγνοεῖ τὴν λατινικὴν διάκρισιν τῆς δουλικῆς καὶ ὑπερδουλικῆς προσκυνήσεως καὶ λατρείας τῶν Ἁγίων καὶ τῆς μητρὸς τοῦ Κυρίου, ἀπονέμουσα, συμφώνως πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς ἁγίας Γραφῆς, λατρείαν καὶ δουλείαν μὲν μόνῳ τῷ Θεῷ, πᾶσι δὲ τοῖς Ἁγίοις καὶ αὐτῇ τῇ ὑπεραγίᾳ Θεοτόκῳ τιμὴν ἢ τιμητικὴν προσκύνησιν¹.

Ἐν τῷ θ' καὶ τῷ ιγ' ὄρω διδάσκεται, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δικαιούται οὐχὶ «διὰ πίστεως ἀπλῶς μόνῃς, ἀλλὰ διὰ πίστεως ἐνεργουμένης διὰ τῆς ἀγάπης, ταῦτόν εἰπεῖν, διὰ τῆς πίστεως καὶ τῶν ἔργων», ἀνευ δὲ τῆς τοιαύτης πίστεως δὲν δύναται νὰ σωθῇ ὁ ἄνθρωπος². Ταῦτα εἰς ἀναίρεσιν τῶν ἀντιστοίχων ταυταριθμῶν κεφαλαίων τῆς Λουκαρίου Ὁμολογίας, ἧτις εἰσηγείται τὴν προτεσταντικὴν δόξαν περὶ τῆς ἐκ μόνῃς τῆς πίστεως δικαιώσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀπορριπτομένων τῶν ἀγαθῶν ἔργων καὶ θεωρουμένων ἀπλῶς ὡς «μέσον ἀναγκαίων ἐπὶ μαρτυρίᾳ τῆς πίστεως πρὸς βεβαίωσιν τῆς ἡμῶν κλήσεως»³.

Ἐν τοῖς ὄροις ι', ια' καὶ ιβ' περιέχεται ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησιολογία, ἀλλ' οὐχὶ πλήρως καὶ τελείως ἀνεπτυγμένη, ἐπειδὴ ἀπ' ἑνὸς μὲν περιορίζεται εἰς τὰ ὑπὸ τῆς Λουκαρίου Ὁμολογίας θιγόμενα σημεῖα, ἀπ' ἑτέρου δὲ οὔτε ἐν τῇ ἀρχαιοτέρᾳ παραδόσει τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας

noch von ihnen: «Im Unterschied von der abendländischen Dogmatik hat die Orthodoxe Kirche gegenüber der Gottesmutter eine ehrfürchtige Zurückhaltung gezeigt». (F. Heiler, μν. ἔ. σ. 206).

1. Ἀξιοπαρατήρητον εἶναι ὅτι ὁ Δοσίθεος ἐν τῇ Γ' ἐκδόσει τῆς Ὁμολογίας τοῦ ἀντικατέστησε τὰς τῆς δ' ἐρωταποκρίσεως λέξεις: προσκύνησις καὶ προσκυνεῖν τοὺς Ἁγίους καὶ τὰς εἰκόνας αὐτῶν διὰ τῶν ὁμοίων: τιμὴ καὶ τιμᾶν αὐτούς, παρεμβάλων τὴν ἐπεξήγησιν: «τὸ γὰρ τὰς εἰκόνας προσκυνεῖν τιμὴ ἐστίν, οὐ λατρεία, κἂν καὶ σοφίζεται τὸ τῶν αἱρετικῶν σιμῆνος λατρείαν τὴν τιμὴν λέγον».

2. Σχετικὴ εἶναι καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ ιδ' ὄρου. Πρβλ. καὶ τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν τῶν Ὁμολογιῶν τοῦ Κριτοπούλου 6 καὶ τοῦ Μογίλα I, 1-3. III, 3-4 καὶ τῶν Πρακτικῶν τῶν Συνόδων Κων/πόλεως τοῦ 1638, Κων/πόλεως—Ἰασιῶν τοῦ 1642 καὶ Ἱεροσολύμων τοῦ 1672 (παρὰ ΚΙΜΕΟ. I, 402. 411. 413. 333). Παρατηρητέον ἐνταῦθα, ὅτι ἐν τῷ ιγ' ὄρῳ τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου ἐπὶ τῷ ὑπερβολικώτερον καὶ ἐξ ἀναιδρόσεως πρὸς τὴν sola fide ἀρχὴν τῶν Διαμαρτυρουμένων εἰρηται, ὅτι τὰ ἔργα εἶναι «καθ' ἑαυτὰ διὰ τῆς θείας ἐπαγγελίας τοῦ κομίσασθαι ἕκαστον τῶν πιστῶν τὰ διὰ τοῦ σώματος αὐτῶ πεπραγμένα», διότι, κατὰ τὸ Δουκ. 17, 10, τὰ ἔργα εἶναι ἀξιόμισθα οὐχὶ ἀπολύτως καὶ καθ' ἑαυτὰ, ἀλλὰ σχετικῶς καὶ ἐν τῇ ἐσωτερικῇ ἐνότητι αὐτῶν μετὰ τῆς πίστεως, ἧς εἶναι ἀναγκαῖαι ἐκφάνσεις καὶ καρποί, «δι' ὧν ἡ πίστις λαμβάνει τὸ ἐμπρακτον», ὡς γράφει αὐτὸς ὁ Δοσίθεος, ὑπογραμμίζων ὀρθῶς ὅτι ὁ ἄνθρωπος δικαιούται «διὰ πίστεως τῆς ἐνεργουμένης διὰ τῆς ἀγάπης», κατὰ τὸ Γαλ. 5, 6. Σημειωτέον ἐπίσης ὅτι ὡς τελείως ἀσύστατον καὶ μὴ χρήζουσαν συζητήσεως κρίνομεν τὴν ἀπόπειραν τοῦ K. Beth (Dositheus, ἄρθρον ἐν: Die Religion in Geschichte und Gegenwart², I, 1993), ὅπως εὔρη λατινικὴν ἐπίδρασιν καὶ ἐπὶ τὸν ιγ' ὄρον!

3. Πρβλ. καὶ Καλβίνου, Instit. III, 2. II, 16, 5.

ἔχει αὐτὴ τελείως ἀναπτυχθῆ. Οὕτως ἔναντι τῶν ἀντιστοίχων προτεσταντικῶν καὶ κατ' ἐξοχὴν καλβινικῶν¹ ἑτεροδιδασκαλιῶν τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας ὁ Δοσιθεὸς ἀναπτύσσει κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἐπιτυχῶς τὴν ὀρθόδοξον περὶ Ἐκκλησίας διδασκαλίαν, ἀναγκασθεὶς εὐλόγως νὰ ὑπερτονίσῃ τὴν ὁρατὴν καὶ ἐξωτερικὴν καὶ περιγραφικὴν ὄψιν τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ἱεραρχίαν ἐν αὐτῇ καὶ μάλιστα τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα², ὡς καὶ τὸ κῦρος τῶν Πατέρων, ἔτι δὲ τὸ ἀλάθητον τῆς Ἐκκλησίας³, ὡς διδασκομένης ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ἐχούσης κεφαλὴν αὐτὸν τὸν Χριστὸν καὶ οὐχὶ «θνητὸν ἄνθρωπον», ἐπὶ πλεόν δὲ ὁμιλεῖ περὶ τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας καὶ διακρίνει αὐτὴν εἰς στρατευομένην καὶ θριαμβεύουσαν⁴.

1. *Καλβίνου*, Instit. IV, 1. 6. 8 κ.τ.λ. Βλέπ. καὶ R. Schlier, Der Patriarch Kyrill Lukaris von Konstantinopel. Sein Leben und sein Glaubensbekenntnis. Marburg 1927, σ. 87 ἔξ.

2. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ἔνεκα τῆς μεγάλης σπουδῆς, μεθ' ἧς ὁ Δοσιθεὸς ἔγραψε τὴν Ὁμολογίαν του, ἠμαρτημένως ἀπέδωκεν εἰς τὸν Δαμασκηνὸν καὶ τὸν Τερτυλλιανὸν τὰς ἐν τῷ ἴ ὄρφ μνημονευομένας ἐπιστολάς, ὧν ἀναγράφει καὶ σχετικὰ περὶ τῶν ἐπισκόπων χωρία, ἃς ὁμως ἀγνοεῖ ἡ Πατρολογία ὡς γνησίας ἐπιστολάς αὐτῶν. Τοῦτο διώρθωσεν ἤδη ἐπιτυχῶς ὁ Ῥώσος θεολόγος Ἀλέξιος Gorsky (Ἡ ἐν Ἱεροσολύμοις Σύνοδος τοῦ ἔτους 1672, ἐν Pribavlenija operibus sanctorum Patrum, Μόσχα 1871, τ. XXIV. σ. 613. Πρβλ. καὶ A. Palmieri, μν. ἔ. τ. I. σ. 499. C. Georgi, μν. ἔ. σ. 61/2), ὑποδείξας ἀντὶ τοῦ Δαμασκηνοῦ τὸν Δάμασον (βλέπ. τὸ ἀναγραφόμενον χωρίον ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ: Stephano archiepiscopo concilii Mauritaniae et universis episcopis Africanae provinciae, παρὰ MPL. 13, 425. MCC. 3, 431) καὶ ἀντὶ τοῦ Τερτυλλιανοῦ τὸν Κυπριανὸν (βλέπ. τὸ ἀναγραφόμενον χωρίον ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ ad Florentium Pupianum, παρὰ MPL. 4, 415). Τῷ 1690 ὁ Δοσιθεὸς ἐν τῇ Γ' ἐκδόσει διώρθωσε μὲν τὸ πρῶτον παρῴραμα, ἀναγράφας ἀντὶ τοῦ Δαμασκηνοῦ τὸν Δάμασον (χωρὶς ὁμως νὰ ἐπαναλάβῃσι τὴν διόρθωσιν ταύτην καὶ αἱ μεταγενέστεραι ἐκδόσεις τῆς Ὁμολογίας!), περιέργως δ' ὁμως κατέλιπεν ἀδιόρθωτον τὸ ὄνομα τοῦ Τερτυλλιανοῦ.

3. Σημειωτέον ὅτι ἐν τῇ ἐν τῷ ἴβ' ὄρφ διατυπῶσει τούτου ὁ Δοσιθεὸς δὲν διακρίνει σαφῶς μεταξὺ τῆς ἐπιστασίας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τῆς ἀναφερομένης εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὰς οἰκουμενικάς Συνόδους αὐτῆς πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ πάσης πλάνης ἐν τῇ ἀναπτύξει καὶ διατυπώσει τῶν ἀποκεκαλυμμένων ἀληθειῶν, καὶ τῆς ἐμπνεύσεως καὶ ἀποκαλύψεως νέων ἀληθειῶν ὑπ' αὐτοῦ, τῆς κυρωλεκτομένης μόνον ἐπὶ τῆς ἁγίας Γραφῆς, ἀλλὰ γενικῶς καὶ ἀορίστως ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὡς διδάσκοντος ἐν τε τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐν ἐκείνῃ μὲν διὰ μέσου τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν, ἐν ταύτῃ δὲ διὰ μέσου τῶν πατέρων καὶ διδασκάλων. Ὡς ὁμως παρετήτησεν ὀρθῶς ὁ M. Jugie, «assistentia Spiritus sancti, qua Ecclesia ab omni errore in docendo praeservatur, in spiratio dici potest in sensu lato» (μν. ἔ. τ. IV. σ. 466).

4. Παρατηρητέον ὅτι ἡ περὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ ἐπισκόπου διδασκαλία τοῦ Δοσιθέου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν τοῦ Προτεσταντισμοῦ διαπτυχθεῖσα καὶ σύμφωνος πρὸς τὴν θεωρίαν καὶ πράξιν τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας οὕσα, οὐδὲν (ῥωμαιο—) «καθολικίζον ἵχνος» παρουσιάζει, ὡς ἠμαρτημένως φρονεῖ ὁ C. Georgi (μν. ἔ. σ. 63), παρασυρθεὶς ἴσως εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἐκ τῆς ὁμοιότη-

Ἐν τῷ ἰδ' ὄρω λίαν ἐπιτυχῶς ἀντιπαρατίθεται εἰς τὸ ἀντίστοιχον ταυτάριθμον κεφάλαιον τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας, ἐν ᾧ ἀπορρίπτεται ἡ περὶ αὐτεξουσίου τοῦ ἀνθρώπου ὀρθόδοξος διδασκαλία καὶ ἀναλαμβάνεται ἡ ἐκ διαμέτρου ἀντίθετος καλβινικὴ ἐκδοχή, ἡ ἐπὶ τῶν ἀρχαίων Πατέρων καὶ πρὸ πάντων τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου ἐρειδομένη αἰσιδόξος περὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ αὐτεξουσίου αὐτοῦ διδασκαλία τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἔναντι τῆς ἀπαισιοδόξου τοιαύτης τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἐν γένει¹. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Δοσιθέου, ὁ ἄνθρωπος καὶ μετὰ τὴν πτώσιν διετήρησε τὴν ἑαυτοῦ φύσιν καὶ τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς, ἦτοι τὸ αὐτεξουσίον ζῶν καὶ ἐνεργόν, ὥστε δύναται φύσει νὰ ἐκλέγῃ καὶ νὰ ἐργάζεται τὸ ἠθικὸν καλόν, ὅπερ ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει δύναται νὰ εἶναι ἁμαρτία, εἰ καὶ «οὐ συμβάλλεται πρὸς σωτηρίαν ἀπλῶς ἄνευ πίστεως, ἀλλ' οὐδὲ μὴν πρὸς κατάκρισιν» μόνον ἀπώλεσε διὰ τῆς πτώσεως τὴν ἀπὸ τῆς θείας χάριτος ἀπορρέουσαν δύναμιν πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ πνευματικοῦ καλοῦ, ὅπερ «ἐν τοῖς ἀναγεννηθεῖσιν ὑπὸ τῆς χάριτος καὶ μετὰ τῆς χάριτος ἐνεργοῦμενον τέλειον ἀπεργάζεται καὶ σωτηρίας ἄξιον ποιεῖται τὸν ἐνεργοῦντα»².

τος αὐτῆς πρὸς τὴν ἀντίστοιχον ῥωμαιοκαθολικὴν διδασκαλίαν, καθ' ὅτι ἡ ὁμοίότης αὐτῆ ὀφείλεται ἀπλῶς εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ προκειμένη διδασκαλία ἐφέρετο ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἀδαιρέτῳ Ἐκκλησίᾳ, ἐκ τῆς ὁποίας τὴν παρέλαβον καὶ αἱ δύο Καθολικαὶ Ἐκκλησίαι τῆς τε Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως. Τούναντίον μάλιστα κατὰ τὰλλα ὁ Δοσίθεος, εἰ καὶ ἀποφεύγει νὰ προσβάλλῃ κατ' εὐθείαν καὶ μετ' ὀξύτητος, ἐν τούτοις ὁμως ἀπορρίπτει, ἰδίως ἐν τῇ Γ' ἐκδόσει, τὸ παπικὸν πρωτεῖον καὶ ἀλάθητον, τὸ ὁποῖον «implicite» δὲν εἶχεν ἀποδεχθῆ οὔτε καὶ ἐν τῇ πρωτοδευτέρῳ ἐκδόσει, ὡς καὶ ὁ A. Palmieri συνομολογεῖ: «in decreto X, quamvis primatum Romani Pontificis aggressus non fuerit, eo ipso tamen quod statuit, nullis explicationibus adhibitibus nullaque distinctione inter caput invisibile Ecclesiae, et caput visibile, Jesum Christum totius Ecclesiae caput haberi, implicite, ut mos est loquendi Orthodoxis, romanae sedis praerogativas renuit» (μν. ἔ. τ. I. σ. 498). Σημειωτέον ἐνταῦθα ὅτι καὶ ὁ A. Pichler, Geschichte der kirchlichen Trennung zwischen dem Orient und Occident, München 1865, τ. I. σ. 471, παρεκδέχεται τὴν φράσιν τοῦ ἰ' ὄρου «οὐκ ἐξ αἰρέσει ὑποπέσειν», ἣτις ἐρμηνευτέα: ὁ Κύριος οὐκ ἐξ αἰρέσει ὑποπέσειν ἡμᾶς διὰ τοῦ ἐπισκοποῦ, καὶ οὐχί, ὡς παρερμηνεύει ὁ Pichler: τὸ Πνεῦμα ἢ ὁ Κύριος οὐκ ἐξ αἰρέσει ὑποπέσειν τὸν ἐπίσκοπον!

1. Πρβλ. Καλβίνου, Instit. id. II, 3, 1 ἐξ. Confes. Belg. 24. Confes. Gallic. 22. Καὶ ὁμως ὁ Λούκαρις ἐν ὁμίλῳ του εἰς τὴν μετὰ τὴν ὕψωσιν Κυριακὴν ἐδέχετο τὸ αὐτεξουσίον (ΚιΜΕΟ. I, 361 ἐξ., ΜεΣπ. 70 ἐξ. ΜΘΟ. 138 ἐξ.).

2. Πρὸ τοῦ Δοσιθέου κατέκριναν ὁμοίως τὴν προτεσταντικὴν ταύτην ἑτεροδιδασκαλίαν τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας ἡ ἐν Κων/πόλει Σύνοδος τοῦ 1638 (ΚιΜΕΟ. I, 403/4), ἡ ἐν Κων/πόλει—Ἰασιῶ Σύνοδος τοῦ 1642 (ΚιΜΕΟ. I, 413/4), ὁ Μογίλας (Ὁμολογ. I, 21. 23. 26. 27), ἡ ἐν Ἱεροσολύμοις Σύνοδος τοῦ 1672 (ΚιΜΕΟ. I, 361 ἐξ.) καὶ μικρὸν πρὸ τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας ὁ Κριτόπουλος (Ὁμολογ. 4. 6. 8).

3. Περὶ τῆς ἐν προκειμένῳ διδασκαλίας δικαίως παρατηρεῖ ὁ C. Georgi (μν. ἔ. σ. 45), ὅτι «die Confessio Dosithei kann ihre Anschauung zurückführen

Ἐν τῷ ιε' ὄρω ἐκτίθεται ἡ περὶ *μυστηρίων* γενικῶς ὀρθόδοξος διδασκαλία ἔναντι τῆς ἀντιστοίχου καλβινικῆς τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας. Καὶ πρῶτον ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν μυστηρίων ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου διδάσκει ὀρθοδόξως καὶ τὰ ἑπτὰ μυστήρια ἔναντι τῆς ὑπὸ καλβινικὴν ἐπίδρασιν¹ δεχομένης δύο μόνον μυστήρια—τὸ βάπτισμα καὶ τὴν θεϊαν εὐχαριστίαν— Λουκαρείου Ὁμολογίας. Ἐννοεῖται ὅτι καὶ ὁ Δοσίθεος ἀσχολεῖται ἰδιαιτέρως ἐν τοῖς δυσὶν ἐπομένοις ὄροις μόνον περὶ τὰ μυστήρια τοῦ βαπτίσματος καὶ τῆς θείας εὐχαριστίας, τὰ δὲ ὑπόλοιπα πέντε μυστήρια, ἦτοι χρίσμα, μετάνοιαν, ἰερωσύνην, γάμον καὶ εὐχέλαιον, ἐπειδὴ οὐδαμῶς ἀναφέρει ἡ Λουκαρείος Ὁμολογία, δὲν ἀναπτύσσει μὲν ἰδιαιτέρως, ἀναφέρει δ' ὅμως ἠτιῶς ὡς μυστήρια ἐκ θείας συστάσεως καὶ θείας χάριτος μεταδοτικά, προσάγων καὶ τὰς περὶ αὐτῶν ἀγιογραφικὰς μαρτυρίας. Μόνον, ἀντὶ τῶν ἐν κοινῇ παρὰ τοῖς Ὁρθοδόξοις χρήσει ἑλληνικῶν ὄρων «χρίσμα», «μῦρον» κλ., ὁ Δοσίθεος ἐχρησιμοποίησε τὸν ἐντελῶς ἀσυνήθη παρ' αὐτοῖς ὄρον «βεβαίωσις», προφανῶς κατὰ μετάφρασιν τοῦ λατινικοῦ «confirmatio». Περὶ λατινικῆς ἐπὶ τὴν Ὁμολογίαν τοῦ Δοσιθέου ἐπιδράσεως ἐν τῷ ἀριθμητικῷ καθορισμῷ τῶν μυστηρίων² δὲν πρέπει νὰ γίνεταί λόγος, διότι ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν μυστηρίων συμφωνοῦσιν ἔκπαλαι ἡ Ὁρθόδοξος Καθολικὴ καὶ ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία, ὡς γίνεται δῆλον πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἐκ τοῦ ὅτι κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ σχίσματος, ὅτε σφοδραὶ διεξήχθησαν μεταξὺ αὐτῶν ἔριδες περὶ δευτερευόντων καὶ λεπτομερειακῶν ζητημάτων καὶ διαφορῶν ἐν τοῖς μυστηρίοις, οὐδεὶς ἐγένετο λόγος καὶ περὶ ὑφισταμένης διαφορᾶς ἐν τῷ πρωτάρχικῷ καὶ θεμελιώδει ζητήματι τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν, περὶ ἀξιομειώσεως δηλαδὴ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μυστηρίων ὑπὸ τινος τῶν δύο Καθολικῶν Ἐκκλησιῶν. Ἀναμφιβόλως ὡς ἐν τῇ Δύσει, οὕτω πολλῶ μᾶλλον ἐν τῇ ὀρθοδόξῃ Ἀνατολῇ ἦσαν ἀρχαίῳθεν γνωστὰ καὶ ἐπιστεύοντο τὰ ἑπτὰ μυστήρια, φερόμενα σταθερῶς ἐν τῇ τελετουργικῇ ἰδίᾳ πράξει τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, δὲν εἶχεν ὅμως ὀρισθῆν ἐπισήμως ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν, ἐπειδὴ δὲν εἶχε δοθῆ σοβαρά τις ἀφορμὴ πρὸς τοῦτο. Ἦδη δέ, δοθείσης ἐκ μέρους τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἀφορμῆς διὰ τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας, εὐχερῶς ὁ Δοσίθεος, στηριζόμενος ἐπὶ τῆς ἀρχαίας πίστεως καὶ πράξεως τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἄνευ προσφυγῆς τινος εἰς τὴν τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς, ὥρισε καὶ ἀριθμητικῶς τὰ μυσ-

auf die altkirchliche spekulative Theologie. Die hierhergehörigen Ausführungen... sind nicht die Frucht einer römisch-katholischen theologischen Invasion in den Osten. In viel unbefangenerer Weise als im Tridentinum wird dem Protestantismus eine aus altkirchlicher Tradition stammende Lehre entgegengehalten»

1. *Καλβίνου*, Institut. IV, 14, 20.

2. Πρβλ. W. Gass, *μν. ἔ. σ. 84. K. Beth*, ἐνθ' ἀν. σ. 1993.

στήρια εἰς ἐπτά¹, ὡς πρὸ αὐτοῦ ἔπραξαν, ἐκ τῆς αὐτῆς ὁμοίως ἀφορμῆς, αἱ Σύνοδοι ἐν Κων/πόλει τοῦ 1638² καὶ ἐν Κων/πόλει—Ἰασίῳ τοῦ 1642³, ὁ Πέτρος Μογίλας⁴, καὶ πρὸ αὐτῶν ὁ Ἱερεμίας Β' τοῖς Βυρτυμβεργίοις ἐπιστέλλων⁵, βραδύτερον δὲ καὶ ἡ ἐν Κων/πόλει Σύνοδος τοῦ 1672⁶.

Ἐπειτα, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν φύσιν τῶν μυστηρίων, ἐνῶ ἡ Λουκάρειος Ὁμολογία ἐκπροσωπεῖ τὴν καλβινικὴν ἀντίληψιν⁷, καθ' ἣν ταῦτα εἶναι ψιλὰ σημεῖα καὶ σφραγίδες τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ Θεοῦ, ἢ τοῦ Δοσιθέου διδάσκει ὀρθοδόξως, ὅτι ταῦτα εἶναι ὄργανα καὶ μέσα μεταδοτικὰ τῆς θείας χάριτος.

Περαιτέρω ὡς πρὸς τὴν τελείωσιν καὶ τὴν ἐνεργεῖαν τῶν μυστηρίων, ἐνῶ ἡ Λουκάρειος Ὁμολογία, κατὰ τὰς καλβινικὰς καὶ γενικώτερον προτεσταντικὰς ἀρχὰς αὐτῆς, ἐξήρτησεν αὐτὴν ἐκ τῆς πίστεως τῶν δεχομένων ταῦτα, «ὅτι ἠλαττωμένης τῆς πίστεως τοῖς μεταλαμβάνουσιν ἡ ὀλοκληρία τοῦ μυστηρίου οὐ σώζεται», ἢ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου ὀρθοδόξως διδάσκει, ὅτι ἡ τελείωσις καὶ ὀλοκληρία τῶν μυστηρίων ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς κανονικῆς καὶ ἀπὸ σκοποῦ τελείσεως αὐτῶν, ἢ δὲ πίστις τῶν δεχομένων αὐτά, οὐδαμῶς συμβαλλομένη εἰς τὴν ἀποτελεῖσιν καὶ τὴν οὐσίαν αὐτῶν, εἶναι μόνον ὑποκειμενικὸς ὅρος τῆς σωτηρίου ἐνεργείας τῶν μυστηρίων ἐπὶ τῶν προσδεχομένων ταῦτα πιστῶν. Οὕτως ἄρα τὰ μυστήρια εἶναι «ὄργανα δραστικὰ τοῖς μνουμένοις χάριτος ἐξ ἀνάγκης». Ἡ φράσις αὕτη τοῦ Δοσιθέου φαίνεται ἔχουσα ἐξωτερικὴν τινα μόνον σχέσιν πρὸς τὸ «ex opere operato» τῆς λατινικῆς Σχολαστικῆς, οὐσιαστικῶς ὅμως ἐκφράζει τὴν ἀείποτε ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ παραδόσει φερομένην πίστιν, ὅτι τὰ μυστήρια ἀντικειμενικῶς τελειοῦνται καὶ ἐνεργοῦσι κατ' ἀνάγκην ἐκ τοῦ κατὰ θεῖαν διάταξιν ἀποτελεσμένου ἔργου ἢ, κατὰ τὸν ἀντίστοιχον δυτικὸν ὅρον, «ex opere operato»⁸, ἀλλ' ὑποκειμενικῶς ἢ σωτήριος αὐτῶν ἐπὶ τὸν προσδεχόμενον ταῦτα ἐπί-

1. Τὸ αὐτὸ πράττει ἐμμέσως ὁ Δοσίθεος καὶ ἐν τοῖς προλεγόμενοις καὶ τῷ δ' κεφαλαίῳ τῶν Πρακτικῶν τῆς Ἱεροσολυμιτικῆς Συνόδου τοῦ 1672.

2. MCC. 34β, 1713. KIMEO. I, 404. ΜεΣπ. 30. ΜΘΟ. 153.

3. MCC. 34β, 1633. KIMEO. I, 414. ΜεΣπ. 40. ΜΘΟ. 156.

4. Ὁμολογ. I, 98.

5. Ἀπόκρισ. Α'. Acta et scripta theologorum Wirtembergensium etc., σ. 77 ἐξ. ΜεΣ. I, 140 ἐξ.

6. KIMEO. II, 216 ἐξ. ΜεΣπ. 140 ἐξ.

7. Καλβίνου, Institut. IV, 14,1. Confes. Belg. 33. Confes. Gallic. 34.

8. Ἀναμριβόλωσ ὁ ὅρος οὗτος «οὐδὲν ἔχει τὸ ἄτοπον καὶ ὀρθοδόξως ἀπόβλητον» (X. Ἀνδρούτσου, Δογματικὴ, σ. 312), ἐφ' ᾧ «καὶ ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία ἀποδέχεται τὸ ex opere operato», ὀρθῶς νοούμενον. (Δ. Μπαλάνου, Κρίσις τῆς Δογματικῆς τοῦ Χ. Ἀνδρούτσου, Ἱερουσαλὴμ 1907, σ. 32. Πρβλ. καὶ Κ. Λυοβουνιώτου, Τὰ μυστήρια τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἀθήναι 1912, σ. 35/6. Τοῦ αὐτοῦ, Die Lehre der Griechisch—Orthodox—Anatolischen Kirche, ἐν «Ekklesia» 10 (1939) 68).

δρασις ἤρτηται ἐκ τῆς πίστεως καὶ τῆς δεούσης προπαρασκευῆς αὐτοῦ, ἢ, κατὰ τὸν ἀντίστοιχον δυτικὸν ὄρον, «ex opere operantis», ἐπειδὴ ἄλλως «ὁ ἐσθίων καὶ πίνων ἀναξίως κρῖμα ἑαυτῷ ἐσθίει καὶ πίνει»¹.

Τέλος, ἐνῶ ἡ Λουκάρειος Ὁμολογία, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς in usu προτεσταντικῆς διδασκαλίας, ἐξήρτησε τὴν τελείωσιν καὶ δλοκληρίαν τῶν μυστηρίων ἐκ «τῆς τοῦ χοϊκοῦ πράγματος χρήσεως», ἢ τοῦ Δοσιθέου ὀρθοδόξως διδάσκει: «πρὸ τῆς χρήσεως μετὰ τὸν ἀγιασμόν, ἐν τῇ χρήσει καὶ μετὰ τὴν χρῆσιν εἶναι κατὰ πάντα τὸ ἀληθές τοῦ Κυρίου σώμα».

Ἐν τῷ 15^ο ὄρῳ ἐκτίθεται ἡ περὶ τοῦ βαπτίσματος ὀρθόδοξος διδασκαλία, ἡ περιεχομένη καὶ ἐν τῷ ἀντιστοίχῳ ταυταριθμῷ κεφαλαίῳ τῆς Λουκάρειου Ὁμολογίας², ἀλλ' ἐνταῦθα πλατύτερον, πληρέστερον καὶ σαφέστερον. Οὕτως, ἐπειδὴ ἡ Λουκάρειος Ὁμολογία ὁμιλεῖ γενικῶς περὶ «ἀφέσεως» πασῶν τῶν ἁμαρτιῶν, «ἀναγεννήσεως», «καθάρσεως» καὶ «δικαιώσεως» τοῦ βαπτισθέντος, δὲν ἀποσαφηνίζει δ' ὅμως, ἂν τὴν «ἀφεισιν» ἐννοῇ ἐν ὀρθοδόξῳ ἐννοίᾳ, ὡς πλήρη δηλαδὴ ἐκρίζωσιν καὶ ἀφανισμόν αὐτοῦ τοῦ σώματος τῆς ἁμαρτίας, ἢ ἐν προτεσταντικῇ ἐννοίᾳ, δηλαδὴ «μένειν μὲν <ὡς ἀκαθαρσίαν> οὐκ ἰσχύειν δέ», διὰ τοῦτο ὁ Δοσιθέος ἔκρινε ἀναγκαῖον ν' ἀνασκευάσῃ τὴν τυχὸν ἐμπριεχομένην καὶ ὑποκρυπτομένην προτεσταντικὴν ἀντίληψιν τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ βαπτίσματος, παρατηρήσας: «οὐκ ἔστι δ' εἰπεῖν, μὴ λύεσθαι διὰ τοῦ βαπτίσματος πάσας τὰς ὀπωσοῦν πρὸ τούτου ἁμαρτίας, ἀλλὰ μένειν μὲν, οὐκ ἰσχύειν δέ... ἀλλ' ὅτι πᾶσα ἁμαρτία πρὸ τοῦ βαπτίσματος οὐσα ἢ γεγонуῖα ἀφανίζεται καὶ ὡς μὴ οὐδὰ ποτε ἢ γεγонуῖα λογίζεται»³. Φαίνεται δ' ὅμως ὅτι ὁ Δοσιθέος ἐδανείσθη

1. Α' Κορ. 11,29.

2. Πρβλ. καὶ ἀποσπάσματα ὁμιλιῶν τοῦ Λουκάρειου παρὰ KIMEO. I, 367 ἐξ. ΜεΣπ. 73 ἐξ. ΜΘΟ. 140 ἐξ.

3. Ὡς ἀβάσιμον κρίνομεν τὴν γνώμην τῶν F. Heiler, μν. ἔ. σ. 243, καὶ C. Georgi, μν. ἔ. σ. 70/1, καθ' οὓς ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου εὐρίσκειται ὑπὸ λατινικὴν ἐπίδρασιν ἐν τῷ καθορισμῷ τῆς ἐνεργείας καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ βαπτίσματος, ἐνῶ τὸνναντίον φαίνεται ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου καθορισμὸς αὐτῶν δὲν ἀφίσταται τοῦ τῆς ἀρχαίας Πατερικῆς Θεολογίας. Πρβλ. καὶ A. Harnack, Lehrbuch der Dogmengeschichte, Freiburg i. B. 1888, τ. I, 394. II, 426. Πάντως ἀληθές εἶναι, ὅτι τόσον ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου ὅσον καὶ τᾶλλα ὀρθόδοξα συμβολικὰ κείμενα, τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλληνικῇ Θεολογίᾳ στοιχοῦντα, ἐξαίρουσι μόνον τὰ θετικὰ ἀποτελέσματα τοῦ βαπτίσματος, (πρβλ. καὶ A. Harnack, αὐτόθι τ. I, 394 ὑποσημ. 3), χωρὶς ν' ἀναφέρωσι τι περὶ τῶν λειψάνων τῆς προπατορικῆς ἁμαρτίας ἐν τῷ βεβαπτισμένῳ, ἤτοι περὶ τῆς ροπῆς πρὸς τὴν ἁμαρτίαν, οὐδὲ παρέλαβον τὴν διδασκαλίαν τῆς Δυτικῆς Θεολογίας περὶ τῆς concupiscentia. «Ἄλλ' ἢ ἕξαρσις αὕτη δὲν πρέπει νὰ παράγῃ εἰς τὰς ἡμαρτημένας περὶ τῆς ἐνεργείας τοῦ βαπτίσματος παρατηρήσεις, εἰς ἃς παράγεται ὁ Gass (μν. ἔ. σ. 242), ἀναντίρρητον δὲ διδάγμα καθόλου τῆς Ὄρθοδόξου Θεολογίας εἶναι, ὅτι ἀπομένει ἐτι ὁ παλαιὸς ἄνθρωπος ἐν τῷ ἀναγεννηθέντι, οὐδαμῶς καθ' ἑαυτὸν καταλογιζόμενος, ὃν παραινεῖ ὁ Ἀπόστολος ἀποθέσθαι καὶ ἐνδύσασθαι τὸν καινόν». (X. Ἀνδρούτσου, Συμβολική³, σ. 311).

ἐκ τῆς λατινικῆς Σχολαστικῆς τὸν ὄρον «*χαρακτήρ ἀνεξάλειπτος*» τοῦ βαπτίσματος καὶ μάλιστα τῆς ἱερωσύνης, εἰ καὶ δὲν εἶναι σαφὲς ἂν υἰοθετῆ καὶ τὴν ἀντίστοιχον σχολαστικὴν θεωρίαν ἢ ἀπλῶς ἀναλαμβάνει αὐτὸν ὡς ταυτόσημον καὶ ἰσοδύναμον πρὸς τὰ περὶ σφραγίδος ἀνεξάλειπτου καὶ ἀκατάλυτου καὶ ἀνεπιχειρήτου ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Πατέρων λεγόμενα¹. Σημειωτέον τέλος ὅτι ἡ φράσις τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου: «*γίνεται δὲ τὸ βάπτισμα δι' ὕλης μὲν ὕδατος καθαροῦ καὶ οὐδενὸς ἑτέρου ὑγροῦ*», φαίνεται ὅτι στρέφεται κατὰ τῆς ὑπὸ τῶν Λατίνων ἀναμείξεως τοῦ ὕδατος μεθ' ἄλλοτος, ὡς ἤδη ὀρθῶς παρετήρησεν ὁ W. Gass².

Ἡ ἰσ' ὄρος, μετὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου γενομένης αὐτῷ μακροτάτης προσθήκης ἐν τῇ τρίτῃ ἐκδόσει τοῦ «*Ἐγχειριδίου*», ἀναφέρεται εἰς τὸ μυστήριον τῆς *θείας εὐχαριστίας*, ὅπερ κατὰ τὸν ἰσ' αἰῶνα εὗρισκετο ἐν τῷ κέντρῳ τῶν θεολογικῶν συζητήσεων ἐν τῇ Δύσει, ἐκ τῆς ὁποίας μετεδόθησαν αὐταὶ μέσῳ Γαλλίας καὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται, ὅτι ὁ Δοσιθεὸς ἔκρινεν ἀναγκαῖον πρῶτον μὲν μετὰ δεκαοκταετίαν ἀπὸ τῆς συγγραφῆς τῆς Ὁμολογίας νὰ δημοσιεύσῃ ἐν τῇ τρίτῃ ἐκδόσει αὐτῆς μακροτάτην προσθήκην εἰς τὸν παρόντα ὄρον, καταλαμβάνουσάν τὰ δύο τρίτα σχεδὸν τῆς ὅλης Ὁμολογίας, ἐν τῇ ὁποίᾳ κατοχυροῖ τὴν ὀρθόδοξον περὶ τοῦ μυστηρίου τούτου διδασκαλίαν διὰ πληθῆος μαρτυριῶν τῶν ἐκκλησιαστικῶν Πατέρων καὶ συγγραφέων, μνημονεύων ἅμα καὶ τῶν ἀναφανεισῶν ἀπ' ἀρχῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ αἱρέσεων, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν θείαν εὐχαριστίαν, ὡς καὶ τὴν καταδίκην αὐτῶν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, ἔπειτα δὲ τὸ ἐπόμενον ἔτος νὰ προκαλέσῃ καὶ ἐπίσημον ἀπόφασιν τῆς Ἐκκλησίας περὶ τοῦ δόγματος τούτου διὰ τῆς ἐν Κων/πόλει Συνόδου τοῦ 1691, ἧς ἐγένετο ὁ πρωτεργάτης καὶ ἐμψυχωτής. Ἀλλὰ πρὸς ἀπόκρουσιν τῆς ἐξ ὀλοκλήρου καλβινικῆς διδασκαλίας περὶ θείας εὐχαριστίας τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας³ ὁ Δοσιθεὸς εὐρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ χρησιμοποίησῃ λατινικὰς πηγὰς καὶ βοηθήματα, ἐξ ὧν παρέλαβε τὴν ἑτερόδοξον ἐσωτερικὴν διαλεκτικὴν καὶ τὴν σχολαστικὴν ὀρολογίαν, ὡς λ. χ. τοὺς ὄρους «*μετουσίωσις*»,

1. *Κυρίλλου Ἱεροσολύμων*, Προκατήχ. 17. MPG. 33, 365. *Μεγ. Βασιλείου*, Ὁμολ. ιγ' εἰς τὸ ἁγ. βάπτισμα 5. MPG. 31, 433. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἐκ τοῦ λόγου τούτου παρελείφθη ἡ σχετικὴ περὶ τῆς ἱερωσύνης περικοπὴ ἐν τῇ ῥωσικῇ Ζ' ἐκδόσει τῆς Ὁμολογίας (1840) καὶ τῇ ῥωσικῇ μεταφράσει αὐτῆς (1838) ὑπὸ τοῦ Φιλαρέτου Μόσχας, οὕτως τὴν σχετικὴν γνώμην, βλέπ. παρὰ M. Jugie, μν. ε. τ. III. σ. 422/3. Τοιοῦτοτρόπως οἱ Ῥῶσοι διετήρησαν μὲν τὴν εἰς τὸ βάπτισμα ἀναφερομένην φράσιν: «*ἐντίθησι δὲ τὸ βάπτισμα καὶ χαρακτήρα ἀνεξάλειπτον*», ἐξωβέλισαν δὲ τὰς εἰς τὴν ἱερωσύνην ἀναφερομένας ἐπομένας φράσεις: «*ὡσπερ καὶ ἡ ἱερωσύνη*», καὶ «*καθὼς γὰρ ἀδύνατον τὸν αὐτὸν δις ἱερωσύνης τυχεῖν τῆς αὐτῆς*».

2. W. Gass, μν. ε. σ. 243.

3. Λουκάρεως Ὁμολογία 17—*Καλβίνου*, Instit. IV, 17.

«οὐσία», «ῦλη», «εἶδος», «συμβεβηκότα» κλπ.¹, πολυπραγμονήσας περὶ τὸ μέγα τοῦτο μυστήριον κατὰ τρόπον ἔν τισι ξένον πρὸς τὴν Πατερικὴν Θεολογίαν, τὴν ἐξαίρουσαν μὲν ὁμοφώνως τὴν πραγματικὴν καὶ οὐσιώδη παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ, σιγῶσαν δ' ὅμως προκειμένου περὶ τοῦ τρόπου αὐτῆς². Παρὰ ταῦτα δ' ὅμως ὁ Δοσιθεὸς δὲν παρέλαβε καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ λατινικὸν δόγμα περὶ μετουσιώσεως μετὰ τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφικοθεολογικῆς θεωρίας καὶ ἐρμηνείας αὐτοῦ, τῆς στηριζομένης ἐπὶ τῆς Ἀριστοτελικοθωμιστικῆς φιλοσοφίας, ἀλλ' ἐν τῇ πραγματικότητι ἐνέμεινεν ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ διδασκαλίᾳ τῶν Ἑλλήνων Πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, πολυαίθιμους μαρτυρίας τῶν ὁποίων προσάγει ἐν τῇ μεταγενεστέρῳ μακροτάτῃ προσθήκῃ εἰς τὸν ιζ' ὄρον, ἵνα δείξῃ ὅτι ὀρθοδόξως ἡγνώνει τὸ μυστήριον τοῦτο, ἐπόμενος κυρίως τῇ Ζ' οἰκουμενικῇ Συνόδῳ, ὡς δηλοῖ ὁ ἴδιος³, εἶτα δὲ τῷ Γενναδίῳ Σχολαρίῳ⁴ καὶ πρὸ πάντων τῷ Μελετίῳ Συρίῳ⁵, ἰδίως ἐν τῇ ἀναλήψει τοῦ ὄρου «μετουσίωσις»⁶,

1. Πρὸ τῶν μεταβυζαντινῶν Δοσιθέου, Πέτρου Μογίλα, Γαβριὴλ Σεβήρου, Ἱερεμίου Β' κ.λ.π. «per totam epocham byzantinam terminos scholasticos: materia et forma (ῦλη, μορφή seu εἶδος), omnes fere ignorarunt». (M. Jugie, μν. ἔ. τ. III. σ. 33).

2. Ἐν τούτοις καὶ αὐτὸς ὁ Δοσιθεὸς δὲν παρέλειψε νὰ ὑπογραμμίσῃ ὀρθῶς: «Τῇ «μετουσίωσις» λέξει οὐ τὸν τρόπον πιστεύομεν δηλοῦσθαι, καθ' ὃν ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος μεταποιῶνται εἰς τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου, τοῦτο γὰρ ἄληπτον πάντῃ καὶ ἀδύνατον» (Ὁμολογ. 17). Ἐν δὲ τῇ προσθήκῃ εἰς τὸν ιζ' ὄρον τῆς Γ' ἐκδόσεως ἀπαντᾷ διὰ πατερικῶν μαρτυριῶν «πρὸς τοὺς λέγοντας πῶς γίνεται ἡ μετουσίωσις ἐν τῷ μυστηρίῳ καὶ ζητοῦντας λόγου παραδείγμα», ἐξ ὧν δύναται τις νὰ συναγάγῃ τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐν τῇ πραγματικότητι δὲν ἀπέστη τοῦ ἀγνωστικισμοῦ τῶν Ἑλλήνων Πατέρων καὶ ἐν τῷ μυστηρίῳ τούτῳ.

3. Δοσιθέου, Ἐγχειρίδιον κατὰ τῆς καλβινικῆς φρενοβλαβείας, σ. 42.

4. Πρβλ. Ἰδίως τὰς δύο περὶ θείας εὐχαριστίας μελέτας αὐτοῦ, παρὰ MPG. 160, 352/80.

5. Μελετίου Συρίου, Κατὰ τῶν καλβινικῶν κεφαλαίων καὶ ἐρωτήσεων Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως ἀντίρρησις, Βουκουρέστιον 1690, φύλ. 94—137.

6. Σημειωτέον ὅτι τοῦ περὶ ὃν κυρίως περιεστράφη ἡ συζήτησις ὄρου «μετουσίωσις» ἐχρήσαντο πρὸ τοῦ Δοσιθέου, κατὰ μετάφρασιν ἐκ τοῦ ἀντιστοίχου λατινικοῦ «transsubstantiatio», —πλήν τῆς ἐπ' ὀνόματι τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγου φερομένης γνωστῆς λατινικῆς Ὁμολογίας, τῆς ὑποβληθείσης εἰς τὴν ἐν Λυῶνι λατινικὴν Σύνοδον τοῦ 1274 (Πρβλ. Ἰω. Καρμίρη, Ἡ ἀποδομένη εἰς τὸν Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγον λατινικὴ ὁμολογία πίστεως τοῦ 1274, Ἀθῆναι 1947), καὶ τῆς τοῦ λατινόφρονος Ἰωάννου Βέκκου—, οἱ ὀρθόδοξοι θεολόγοι Γεννάδιος Σχολάριος, Γαβριὴλ Σεβήρος, Μάξιμος Μαργουίνιος, Μελέτιος Πηγᾶς, Γεώργιος Κορέσσιος, Διονύσιος πρωτοσύγκελλος, Νεκτάριος Ἱεροσολύμων, Πέτρος Μογίλας καὶ Μελέτιος Συρίου, οἷς ἠκολούθησεν ὁ Δοσιθεὸς, κατονομάσας μάλιστα αὐτοὺς ῥητῶς ἐν τῇ ἀποφάσει τῆς ἐν Κων/πόλει Συνόδου τοῦ 1691 (MCC. 37, 465. M: Γεδεώ», Κανονικαὶ Διατάξεις, Κων/πολις 1888, τ. I. σ. 101), μετ' αὐτοὺς δὲ αἱ ἐν Κων/πόλει Σύνοδοι τοῦ 1691 καὶ 1727, ὁ Χρῦσανθος Ἱεροσο-

ὡς καὶ τοῖς ἄλλοις ἀναφερομένοις ὑπ' αὐτοῦ ἐκκλησιαστικοῖς Πατράσι καὶ συγγραφεῦσιν.

Ἐν τῷ ιη' καὶ τελευταίῳ ὄρφ γίνεται λόγος περὶ τῶν ἐσχάτων. Ἀλλὰ

λύμων, ὁ Σεβαστὸς Κυμνήτης, ὡς καὶ πλείστοι μεταγενέστεροι καὶ δὴ καὶ σύγχρονοι ἡμῖν Ἕλληνες καὶ Ῥώσοι ὀρθόδοξοι θεολόγοι. (Πρβλ. *Κ. Δοξοβουνιώτου*, Ὁφειλομένη ἀπάντησις, Ἀθήναι 1908, σ. 14⁹ ἐξ. *Δ. Μπαλάνου*, μν. ἔ. σ. 34 ἐξ. *M. Jugie*, μν. ἔ. τ. III. σ. 195 ἐξ., 207 ἐξ. *Τοῦ αὐτοῦ*, *Le mot transsubstantiation chez les Grecs avant et après 1629, ἐν Ἐχσος d' Orient* 10 (1907) 5 ἐξ., 65 ἐξ. *F. Heiler*, μν. ἔ. σ. 254 ἐξ.). Ἀντιθέτως ὁ *Χ. Ἀνδρουτσος* (Δογματικαὶ μελέται Α', Ἀθήναι 1907, σ. 122) ἀνακριβῶς γράφει: «Ἡ θεωρία αὕτη (τῆς μετουσιώσεως) παρελήφθη ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ παρὰ τῆς Δυτικῆς Θεολογίας ὡς ἐκφράζουσα κατ' οὐσίαν ὅ,τι καὶ ἡ λέξις μεταβολή», διότι ἀδιαμφισβητήτως δὲν παρελήφθη ἡ σχολαστικὴ θεωρία τῆς μετουσιώσεως, ἀλλὰ μόνον ἡ λέξις μετουσίωσις κατὰ συνθήκην καὶ ἐν ὀρθοδόξῳ ἔννοίᾳ, ὡς ταυτόσημος δηλαδὴ πρὸς τὴν λέξιν «μεταβολή» καὶ ὡς συγγενῆς καὶ συνώνυμος πρὸς τὴν λέξιν «μεταστοιχειώσις», ἀμφοτέρας οὐσας ἐν κοινῇ δογματικῇ χρήσει παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Πατράσι, τὸ δὲ ῥῆμα μετουσιῶσθαι παρελήφθη ἐν τῇ ἔννοίᾳ τῶν ἐν παλαιοχριστιανικῇ χρήσει: μεταβάλλεσθαι, τρέπεσθαι, μεταποιεῖσθαι, μετασκευάζεσθαι, μεταρρυθμιζεσθαι, μεταστοιχειοῦσθαι, μεταμορφοῦσθαι, μετατυποῦσθαι, μεθίστασθαι, ἀλλοιοῦσθαι, γίνεσθαι κλ.). Οὕτω π.χ. ἡ ἐν Κων/πόλει Σύνοδος τοῦ 1727, παρὰ τὸν ἀντιλατινικὸν χαρακτήρα αὐτῆς, γράφει ἐν τῷ 5' κεφαλαίῳ τῆς εαυτῆς Ὁμολογίας τὰ ἐξῆς, ὀφειλόμενα πιθανῶς εἰς τὸν κύριον συντάκτην τῆς Ὁμολογίας ἀνεπιὸν καὶ διάδοχον τοῦ Δοσιθέου Πατριάρχην Χρῦσανθον: «Ἦς τινος μεταβολῆς τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἰς αὐτὸ τὸ δεσποτικὸν σῶμα καὶ αἷμα παραστατικὴν καὶ ἀκριβέστατα ἐμφαντικὴν καὶ σημαντικὴν ὁμολογεῖν ὀφείλουσι οἱ πιστοὶ τὴν λέξιν τῆς μετουσιώσεως, ἣν καὶ ἡ καθόλου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία ὡς προσφυνέστατα παραστατικὴν τοῦ μυστηρίου τούτου κέχρηται καὶ ἀποδέχεται» (MCC. 37, 899). Πλεῖον περὶ τούτου γράφει ἡ ἐν Κων/πόλει Σύνοδος τοῦ 1691. (MCC. 37, 473/82. *M. Γεδεών*, αὐτόθι σ. 99-105) καὶ ὁ Μελέτιος Συρίγος (ἐνθ' ἀν. φ. 136/7). Ἐπειδὴ μάλιστα ὁ Δοσιθεὸς κατηγορεῖτο ὑπὸ τῶν Λουθηροκαλβινιστῶν «φωνακισθῆναι ὑπὸ τῶν Παπιστῶν καὶ πιστεῦειν περὶ τῆς ἱερᾶς εὐχαριστίας κατὰ τὸ σημαινόμενον καὶ τὸν σκοπὸν τῆς μετουσιώσεως», ὅπερ «ψεῦδός ἐστι» (Ἐγχειρίδιον κατὰ τῆς καλβινικῆς φρενοβλαβείας, σ. 42), διὰ τοῦτο ἠναγκάσθη, νομίζομεν, πρὸς δικαιολογίαν καὶ ἀπολογίαν νὰ παρεμβάλῃ μὲν ἐν τῇ Ὁμολογίᾳ τοῦ τῷ 1690 τὴν μακρὰν παραθήκην περὶ θείας εὐχαριστίας καὶ εἰδικώτερον περὶ μετουσιώσεως, νὰ ἐπανέλθῃ δὲ ἐπ' αὐτοῦ μετὰ ἐν ἔτος διὰ τῶν Πρακτικῶν τῆς ἐν Κων/πόλει Συνόδου τοῦ 1691, ἀποτελούντων συνέχειαν, ἀνάπτυξιν καὶ ἐν πολλοῖς ἐπανάληψιν τῶν λεγομένων ἐν τῷ ις' ὄρφ τῆς Ὁμολογίας καὶ τῆς εἰς αὐτὸν προσθήκης τοῦ «Ἐγχειριδίου κατὰ τῆς καλβινικῆς φρενοβλαβείας», ὡς καὶ διὰ τοῦ «Ἐγχειριδίου τοῦ κατὰ Ἰωάννου Καρνοφύλλου» τῷ 1694, καὶ τέλος διὰ τῆς ἐκδόσεως τῷ 1703 τῆς πολλᾶ περὶ θείας εὐχαριστίας περιεχούσης «Δογματικῆς διδασκαλίας» τοῦ Σεβαστοῦ Κυμνήτου, ἧς ὁ Δοσιθεὸς «ἐστάθη διορθωτὴς καὶ κριτὴς», ὡς δηλοῦται ἐν τῇ προτασσομένῃ ἀφιερῶσει τοῦ βιβλίου εἰς αὐτόν. Σημειωτέον ὅτι καὶ οἱ ὀρθόδοξοι Πατριάρχαι τῆς Ἀνατολῆς, ἐπιστέλλοντες τῷ 1718 τοῖς Ἀγγλοκαθολικοῖς Ἀνωμότοις, ἐστηρίχθησαν ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ἐπὶ τοῦ ις' ὄρφ τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου καὶ τοῦ ις' κεφαλαίου τῆς «Ἀνειργήσεως» τοῦ Μελετίου Συρίγου (MCC. 37, 443). Ἀλλὰ δὲν

τὴν συναφῆ διδασκαλίαν ἐν τῇ ἀρχικῶς συνταχθεῖσῃ ἐν μεγάλῃ σπουδῇ, πρὸς ὑποβολὴν εἰς τὴν Σύνοδον τῶν Ἱεροσολύμων τῷ 1672, Ὁμολογία ὁ

δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἀμφιβολία, ὅτι ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων θεολόγων προσεδόθη τῷ νέῳ θεολογικῷ ὄρω «μετουσιώσις» ὀρθόδοξος ἔννοια καὶ περιεχόμενον, τ.ἔ. ἡ σημασία τῶν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων Πατέρων χρησιμοποιουμένων ὄρων «μεταβολή», «τροπή», «μεταποίησις», «μετασκευή», «μεταρρύθμισις», «μεταστοιχείωσις», «μεταμόρφωσις», «μετατύπωσις», «μετάστασις», «ἀλλοίωσις», «γένεσις» κ.λ.π., ἰδιαίτατα δὲ ἐθεωρήθη συνώνυμος τῇ λέξει «μεταστοιχείωσις» καὶ ταυτόσημος τῇ λέξει «μεταβολή», ἢ, ὡς ἡ ἐν Κων/πόλει Σύνοδος τοῦ 1691 παρετήρησεν, ἡ λέξις ἐχρησιμοποιήθη «οὐκ ἄλλο τι δηλοῦσα, ἀλλ' αὐτὸ ἐκεῖνο ὅπερ καὶ ἡ μεταβολή ἐν τῷ μυστηρίῳ παρίστησιν» (MCC. 37, 465. *Μ. Γεδεών*, ἐνθ' ἄν. σ. 101). Κατὰ ταῦτα, «δὲν εἶναι ἀκριβῆς ὁ ἰσχυρισμὸς νεωτέρων τινῶν λατίνων (καὶ ἄλλων ἑτεροδόξων) θεολόγων, καθ' οὓς δῆθεν ἡ Ὁρθόδοξος Θεολογία παρεδέχθη «λατινικὸν δόγμα» διὰ τοῦ ὄρου «μετουσιώσις» ἢ παραδοχὴ τοῦ ὄρου τούτου ἐν ταῖς Ὁμολογίαις τοῦ 15' αἰῶνος.. δὲν προσέθηκε κατ' οὐσίαν νέον τι εἰς τὴν δογματικὴν αὐτῆς διδασκαλίαν, διότι ὁ ὄρος «μετουσιώσις» δι' αὐτὴν ἔχει τὴν αὐτὴν ἔννοιαν, ἣν ἔχουσι καὶ οἱ ἀρχαῖοι δογματικοὶ ὄροι «μεταρρύθμισις», «μεταβολή», «μεταποίησις» ἢ περὶ θείας εὐχαριστίας διδασκαλία παρέμεινεν ὅια ἀνεκαθεν παρεδόθη καὶ ἐδιδάχθη» (*Χ. Παπαδοπούλου*, Ἔξωτερικαὶ ἐπιδράσεις ἐπὶ τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας κατὰ τὸν 15' καὶ 15' αἰῶνα, ἐν «Ἐπιστημονικῇ Ἐπετηρίδι τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν» 1936/37 σ. 36. Procès—Verbaux du premier Congrès de Théologie orthodoxe à Athènes, Athènes 1939, σ. 206. Πρβλ. *τοῦ αὐτοῦ* καί: Αἱ Σύνοδοι καὶ αἱ Ὁμολογίαι τοῦ 15' αἰῶνος, ἐν «Νέα Σιών» 7(1908) 746/9), παρὰ τὴν λατινίζουσαν λεπτολόγον ἀνάπτυξιν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου, ἥτις ἀρνητικῶς πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν προτεσταντικῶν κακοδοξιῶν χρησιμοποιηθεῖσα μόνον ὑπ' αὐτοῦ, δὲν ἀποτελεῖ καὶ θετικὴν δογματικὴν διατύπωσιν ὑπὸ τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ λατινικὴ σχολαστικὴ θεωρία τῆς μετουσιώσεως οὔτε ἐγένετο, οὔτε εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ ὑπὸ τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας καὶ Ἐκκλησίας, τῆς δεχομένης μεταφυσικὴν ἢ μᾶλλον ἀνεμνήνευτον τὴν μεταβολὴν ἐν τῷ μυστηρίῳ, ἀντὶ τῆς ὑπὸ τῶν Λατίνων φυσικῆς καὶ λογικῆς ἑρμηνείας αὐτῆς. Εἰδικῶς δὲ διὰ τὴν λέξιν «μετουσιώσις» ὁ Δοσιθεὸς ἠγωνίσθη πρᾶγματι ἐξ ἀγαθοῦ τοῦ συνειδῶτος ὅπως ἐπιβάλῃ αὐτὴν μεταξὺ τῶν Ὁρθοδόξων, ἰδίως διὰ τῶν Πρακτικῶν τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις τοῦ 1672 καὶ Κων/πόλει τοῦ 1691 Συνόδων, δι' ὧν εἰσήγαγε ταύτην εἰς τὴν ἐπίσημον τῶν Συνόδων ἐκκλησιαστικὴν γλῶσσαν, ἐπειδὴ τὴν ἐθεώρει ὡς «προεγνωσμένην καὶ ἀποδεχομένην» καὶ ὑπὸ τῆς ἀνατολικῆς Ὁρθοδοξίας καὶ κατάλληλον πρὸς δῆλωσιν τῆς πραγματικῆς καὶ οὐσιώδους μεταβολῆς τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἰς τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐπειδὴ ἠγνόει τὴν λατινικὴν προέλευσιν αὐτῆς, παραλαβὼν αὐτὴν πρὸ πάντων παρὰ τοῦ Μελετίου Συρίγου, ὅστις ἐπίσης τὴν ἐχρησιμοποίησεν ἐν τῇ πεποιθήσει, ὅτι δὲν εἶχεν «κἂν μίαν διαφορὰν εἰς τὴν ἔννοιαν ἀπ' ἐκείνην ὅπου ἐλέγασιν οἱ παλαιοὶ θεολόγοι τροπὴν ἢ μεταβολὴν ἢ μεταστοιχείωσιν» (*Ἀντίρρησις* σ. 137), καὶ ἀποκρούσας τὰς περὶ τούτου αἰτιάσεις τῶν Λουθηροκαλβινιστῶν ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς προσθήκης διὰ τῶν ἐξῆς: «Οὐδὲ Λατίνων, οὐδὲ λατινικῆς συνόδου ἐστὶν ἡ λέξις ἐφεύρεμα, ὡς οἱ Λουτεροκαλουῖνοι τερατεύονται, νομίζοντες διὰ τῆς τοιαύτης φλυαρίας ἀπατᾶν τινὰς τῶν Ὁρθοδόξων, ἀλλὰ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας πρὸς ἀποτροπὴν τῶν κατὰ τοῦ μυστηρίου αἰρέσεων ἐστὶ διορισμὸς. Ἐκεῖνο δ' ὅπερ λέγουσιν οἱ διαληφθέντες αἰρετικοί, φε-

Δοσίθεος διετύπωσεν «ἡμαρτημένως», παρασυρθεὶς, φαίνεται, ἐκ τῶν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ λατινικῶν δογματικῶν βοηθημάτων. Οὕτως, ἀφοῦ ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τοῦ ὄρου ἀνεσκεύασε τὴν προτεσταντικὴν διδασκαλίαν τοῦ ἰη' κεφαλαίου τῆς Λουκαρίου Ὁμολογίας, ἀνέπτυξεν εἶτα ἐν τῷ δευτέρῳ, τῷ καὶ μείζονι τμήματι τοῦ ὄρου, διδασκαλίαν παραπλησίαν σχεδὸν πρὸς τὴν περὶ καθαρτηρίου πυρὸς διδασκαλίαν τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, ἀποφυγὼν μόνον τὸν ὄρον καθαρτήριον πῦρ, ὅπερ ὅμως, παρὰ τὴν ἀτυχή διατύπωσιν τοῦ ὄρου τούτου, δὲν φαίνεται πράγματι ἀποδεχόμενος ὁ Δοσίθεος καὶ τότε ἀκόμη. Βραδύτερον δ' ὅμως ὑποβαλὼν αὐτὴν μετ' ἄλλον δογματικῶν διδασκαλιῶν εἰς ἀνεξέτασιν καὶ εὐρυτέραν ἔρευαν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὀρθοδόξου διδασκαλίας τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας¹ καὶ ἀντιληφθεὶς τὸ ἡμαρτημένον αὐτῆς, ἔσπευσε ἐν τῇ τρίτῃ ἐκδόσει τῆς Ὁμολογίας τῷ 1690, «ἐπιδιορθούμενος ἑαυτὸν», νὰ διορθώσῃ καὶ συμπληρώσῃ ταύτην, σθηριχθεὶς πρὸ πάντων ἐπὶ τῶν περὶ καθαρτηρίου πυρὸς λόγων πρὸς τὴν ἐν Φλωρεντία ἐνωτικὴν Σύνοδον τοῦ Μάρκου Ἐφέσου τοῦ Εὐγενικοῦ², καὶ οὕτω πλατύτερον ἐκθέσας τὴν ὀρθόδοξον περὶ τῶν μετὰ θάνατον διδασκαλίαν ἐν ἀντιπαραβολῇ καὶ ἀντιθέσει πρὸς τὴν τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας³. Δὲν ἐδίστασε δὲ νὰ ὁμολογήσῃ ὁ ἴδιος ὁ Πατριάρχης κατὰ τρόπον λίαν χαρακτηριστικὸν τὴν πλάνην τοῦ ἐν ἰδιαιτέρῳ σχολίῳ ἐν τῇ ᾧα σημειώσας :

«Χρὴ εἰδέναι, ὅτι ἐν τῷ Ἐγχειρίδιῳ τῷ ἐπιγραφόμενῳ τῆς ἐν Βηθλὲμ Συνόδου ἡμαρτημένως εἰπῶν ὁ συγγραφεὺς περὶ τοῦ κεφαλαίου τούτου, τοῦ ἰη', ἤδη ἐπιδιορθούμενος ἑαυτὸν, εἰς πλάτος ἐξήνεγκεν αὐτό, εἰπὼν πάντα τὰ ἀνάγκαϊα περὶ αὐτοῦ»⁴. Ἀλλὰ δυστυχῶς τὴν σημαντικωτάτην ταύτην διορθώσιν ἠγνόησαν πάντες οἱ μετὰ ταῦτα ἐκδότες τῆς Ὁμολογίας, οὔτε δ' ἔλαβον μέχρι τοῦδε ὑπ' ὄψιν οἱ περὶ τὴν Δογματικὴν καὶ τὴν Συμ-

νακισθῆναι ἡμᾶς δηλονότι ὑπὸ τῶν Παπιστῶν καὶ πρεσβεύειν περὶ τῆς ἱερᾶς εὐχαριστίας κατὰ τὸ σημαίνόμενον καὶ τὸν σκοπὸν τῆς μετουσιώσεως, ψεῦδος ἔστι, τὸ δὲ ψεῦδος τοῦ διαβόλου ὑπάρχει γέννημα. Ἡ γὰρ ἐβδόμη οἰκουμένη Σύνοδος, ἦντιν ἡμεῖς ἐπόμθα κατὰ πάντα περὶ τοῦ ἁγιωτάτου μυστηρίου, ὡρα' ἔτη παρερρῆ ἐξ ὅτου ἐγένετο, ἀνατολικὸι δὲ πατέρες ἐκείνην συνεστήσαντο...» (Ἐγχειρίδιον κατὰ τῆς καλβινικῆς φρενοβλαβείας, σ. 42).

¹ Ὑπὸ τὸ αὐτὸ δὲ πνεῦμα γράψουσι καὶ οἱ Μελέτιος Συρίγος (Ἀντίρρρησις, σ. 136/7) καὶ ἡ ἐν Κων/πόλει Σύνοδος τοῦ 1691 (παρὰ ΜСС. 37, 465. *Μ. Γεδεών*, ἐνθ' ἄν. σ. 101).

² Πρβλ. καὶ σφζόμενα ἀποσημειώματα τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου ἐν κώδ. 276 φύλ. 325 τῆς Ἱεροσολυμιτικῆς Βιβλιοθήκης.

³ Βλέπ. Patrologia orientalis τ. 15, 39 ἐξ., 108 ἐξ., 152 ἐξ. τ. 17, 422 ἐξ.

⁴ Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι ἀργὰ νῦν ὁ Δοσίθεος ἀποκρούει ἐνταῦθα τὴν λατινικὴν διδασκαλίαν περὶ τοῦ καθαρτηρίου πυρὸς μετὰ τῶν προϋποθέσεων καὶ ἀκολουθιῶν αὐτῆς, ἐνῶ τῷ 1672, λόγῳ τῶν ἰδιαιτέρων συνθηκῶν τῆς συντάξεως τῆς Ὁμολογίας, ἀπέφυγεν ἐπιμελῶς νὰ καταπολεμήσῃ μετὰ τῶν προτεσταντικῶν καὶ τὰς ἐν προκειμένῳ λατινικὰς ἑτεροδιδασκαλίας.

⁵ Δοσιθέου, Ἐγχειρίδιον κατὰ τῆς καλβινικῆς φρενοβλαβείας, σ. 81.

βολικὴν Θεολογίαν ἀσχοληθέντες, ἀποδόντες εἰς τὸν Δοσίθεον καὶ ὡς ὀρθόδοξον ὑπολαβόντες διδασκαλίαν, ἣν ὁ ἴδιος ὁ Πατριάρχης ἐπληρώθωσεν ὡς οὐχὶ ἀκραιφνῶς ὀρθόδοξον. Ἡ διόρθωσις τοῦ ἀτόπου τούτου εἶναι ἐπιβεβλημένη, καὶ πρὸς τοῦτο ἐδημοσιεύσαμεν ἤδη ἰδίαν μελέτην, εἰς ἣν καὶ παραπέμπομεν¹, παραδίδομεν δὲ κατωτέρω καὶ πάλιν εἰς τὴν δημοσιότητα τὸ εἰς λήθην περιελθὸν διορθωμένον ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου κείμενον τοῦ ιη' ὄρου τῆς Ὁμολογίας αὐτοῦ.

5. Σημασία τῆς Ὁμολογίας

Ἐκ πάντων τῶν προειρημένων δύναται τις νὰ καταλήξῃ εἰς τὸ ἀσφαλὲς συμπέρασμα, ὅτι ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου, τυχούσα ἐπανειλημμένως συνοδικῆς ἐγκρίσεως καὶ ἀναγνωρίσεως παρὰ πασῶν τῶν ἐπὶ μέρους Ὁρθόδοξων Ἐκκλησιῶν, ἐκθέτουσα δὲ ἐπιστημονικῶς καὶ ἐν τῷ συνόλω ἐπιτυχῶς τὰ ὀρθόδοξα δόγματα, δικαιούται νὰ καταλάβῃ, καὶ ὄντως κατέλαβε, πρωτεύουσαν θέσιν μεταξὺ τῶν συμβολικῶν κειμένων τῆς Ὁρθόδοξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, τῶν ἄλλως λεγομένων κατ' ὄθνησιαν ἐπίδρασιν «συμβολικῶν βιβλίων» αὐτῆς, ὡς κείμενον ὑψίστης δογματικοσυμβολικῆς σημασίας, ὃ δὲ συγγραφεὺς τῆς Ὁμολογίας Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Δοσίθεος ἐμφανίζεται ὡς ὁ μεγαλύτερος συμβολικὸς καὶ δογματικὸς ὀρθόδοξος θεολόγος τῆς ἐποχῆς του, ὀξέως διαγνοὺς τὰς μεταξὺ Ὁρθοδοξίας καὶ Προτεσταντισμοῦ ὑφισταμένας ὁμοιότητας καὶ διαφορὰς καὶ ἐπιτυχῶς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀντιπαρῶν εἰς τὴν καλβινικὴν τὴν ὀρθόδοξον δογματικὴν διδασκαλίαν, ἔτι δὲ καὶ ὡς πολεμικὸς θεολόγος μεγάλης καὶ ἀποτελεσματικῆς δράσεως, νικηφόρος διεξαγαγὼν τὸν τε ἀντιπροτεσταντικὸν καὶ τὸν ἀντιπαπικὸν ἀγῶνα ἐπὶ κεφαλῆς τῆς Ὁρθόδοξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, οὐ μικρὸν διατρεξάσης κίνδυνον κατὰ τὸν 15' αἰῶνα ἐκ μέρους τῶν ἑτεροδόξων Ἐκκλησιῶν τῆς Δύσεως· πρὸς τούτους δὲ ἐκ τῆς ἀπαριθμήσεως καὶ τῶν ἄλλων συγγραφῶν καὶ ἐκδόσεών του εἶναι αὐτόδηλοι αἱ μεγάλαι ὑπηρεσίαι αἷς προσέφερε καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν καὶ εἰδικώτερον τὴν ὀψιαιτέραν Ἐκκλησιαστικὴν Γραμματολογίαν, ἐξ ὧν πάντων δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ὁ ἀντιπροσωπευτικώτερος καὶ μεγαλύτερος Ἑλλην ὀρθόδοξος θεολόγος τῆς ἐποχῆς του².

1. Βλέπ. Ἰω. Καρμίρη, Ἐπιβεβλημένη διόρθωσις. Ἡ περὶ τῶν ἐσχάτων δογματικῆ διδασκαλία τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Δοσιθέου, ἐν Ἀθήναις καὶ Ἱεροσολύμοις 1943—1945.

2. Καὶ ὑπὸ τῶν ἑτεροδόξων συντακτῶν τῆς «Perpetuité» ἐξακρηκίσθη ὁ Πατριάρχης Δοσίθεος ὡς «homme aussi savant que Grec l'ait été depuis longtemps dans les matières théologiques» (τ. III σ. 382). Ὁ δὲ P. h. Meyer γράφει: «Dositheos ist der grösste Repräsentant seiner Zeit, in seiner Weise gelehrt, arbeitet er mit eminenter Arbeitskraft in der Theologie, ein fanatischer Pole-

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Δοσιθεὸς, ἐξαπίνης καὶ ἀπροπαράσκευος καὶ ἐν νεαρᾷ ἡλικίᾳ ἀναγκασθεὶς νὰ γράψῃ ἐν μεγάλῃ σπουδῇ πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ προτεσταντικοῦ κινδύνου τὴν Ὁμολογίαν του, εἶδεν ἑαυτὸν ὑποχρεωμένον νὰ προσφύγῃ πρὸς τὴν ἀπὸ μακροῦ ἐπιτυχῶς διεξάγουσαν τὸν ἀντιπροτεσταντικὸν ἐν τῇ Δύσει ἀγῶνα καὶ ἐγγύτερον τῇ Ὁρθοδόξῳ ἱσταμένην Λατινικὴν Θεολογίαν καὶ ἐκ ταύτης νὰ δανεισθῇ ὅπλα τινα πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν νέων διδασκαλιῶν καὶ θεωριῶν καὶ πρόληψιν προτεσταντικῶν ἐπιδράσεων ἐπὶ τὴν Ὁρθοδοξίαν. Διὰ τοῦτο ἡ Ὁμολογία του δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένη ἐντελῶς τῶν ἑλλείψεων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, οὔτε τελειῶς ἄμοιρος λατινικῶν ἐπιδράσεων, οὔτε ἀσκεῖ κριτικὴν καὶ πολεμικὴν καὶ κατὰ τῶν λατινικῶν ἑτεροδιδασκαλιῶν, ἃς οὐδὲ κἄν μνημονεύει ἢ ὑπαινίσσεται, πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων, καὶ τούτων μεταγενεστέρως ἐν τῇ τρίτῃ ἐκδόσει πρεσβευσῶν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι πᾶσαι αἱ ὀρθόδοξοι Σύνοδοι τοῦ 15' αἰῶνος, καὶ πρὸ πασῶν ἡ Ἱεροσολυμιτικὴ μετὰ τῆς ὑπ' αὐτῆς ἐγκριθείσης Δοσιθεοῦ Ὁμολογίας, ἔφερον ἐκ λόγων ἱστορικῶν ἀντιπροτεσταντικῶν χαρακτῆρα, καὶ διὰ τοῦτο ἀπέφυγον νὰ συνεξετάσωσι καὶ ἀποκρούσωσι καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ, ἐπειδὴ εἶχον συγκληθῆ ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ ἐπικινδυνωδεστέρου φαινομένου τότε Προτεσταντισμοῦ καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ. Ἐκ τούτου δ' ὅμως καὶ ἐκ τῆς προϊστορίας τῆς συντάξεως τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθεοῦ καὶ τῆς κατ' αὐτὴν ἀναμειξέως τοῦ ἐν Κων/πόλει Γάλλου πρεσβευτοῦ Charles—François Ollier marquis de Nointel δὲν δύναται σοβαρῶς νὰ διαμφισβητηθῇ, ὡς παρ' ἀρχαιοτέρων διαμαρτυρομένων καὶ ἄλλων θεολόγων ἐγένετο, ἡ αὐτοτέλεια τοῦ Δοσιθεοῦ ἐν τῇ συγγραφῇ τῆς Ὁμολογίας του καὶ καθόλου τῇ διεξαγωγῇ τοῦ ἀντιπροτεσταντικοῦ ἀγῶνος. Περὶ τούτου πείθουσιν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ ὀρθόδοξον περιεχόμενον τῆς Ὁμολογίας του, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ μικρὸν μετὰ τὴν σύνταξιν αὐτῆς ἀναληφθεὶς ὑπὸ τοῦ Δοσιθεοῦ ἀντιλατινικὸς ἀγὼν, ἐν μέσῳ τοῦ ὁποίου ἐκδοὺς τῷ 1690 τὸ «Ἐγχειρίδιον κατὰ τῆς καλβινικῆς φρενοβλαβείας» ἐποιήσατο, πρὸς τοὺς ἄλλοις, καὶ σημαντικὰς τινὰς προσθήκας στρεφόμενας κατὰ τῶν Λατίνων, οἷον τὴν τοῦ 1η' ὅρου τῆς Ὁμολογίας περὶ τῶν μετὰ θάνατον, τὴν τοῦ 15' ὅρου περὶ τῆς μεταδόσεως τῆς θείας εὐχαριστίας «τὸν ὅμιον τρόπον καὶ ἱερεῦσι καὶ λαϊκοῖς δι' ἀμοτέρων τῶν εἰδῶν», τὴν τοῦ 1' ὅρου, ἐν ᾧ ἀφοῦ ἐτόνισεν ὅτι τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας κερφαλὴ εἶναι ὁ Χριστός, διότι «θνη-

miker, bekämpft er rücksichtslos in der Wahl seiner Mittel die fremden Kirchen ohne Unterschied, ein energischer Kirchenfürst, organisiert er die zerfallenen Verhältnisse des kirchlichen Lebens» (Realenzyklopädie für protestantische Theologie und Kirche⁹, τ. V. σ. 1). Καὶ ὁ K. Algemissen θεωρεῖ τὸν Δοσιθεὸν ὡς «Retter der Orthodoxen Kirche vor der Protestantisierung» (Konfessionskunde, Hannover 1939, σ. 510).

τὸς ἄνθρωπος καθόλου καὶ αἰδίοις κεφαλὴ εἶναι οὐ δύναται», προσέθηκεν εἶτα ὅτι τῶν κατὰ μέρος Ἐκκλησιῶν ἀρχὰς καὶ κεφαλὰς ὄρισεν τοὺς ἐπισκόπους, ἀφορώσας εἰς τὸν Χριστὸν καὶ «οὐκ εἰς ἄνθρωπον θνητόν», ἐννοῶν προφανῶς τὸν Πάπαν καὶ τὸ πρωτεῖον αὐτοῦ, ὡς καὶ τὴν τοῦ ε' κεφαλαίου τῶν Πρακτικῶν τῆς Συνόδου περὶ τοῦ μὴ ἐπιτετραμμένου «προστίθεσθαι ἢ ἀφαιρεῖν» εἰς τὸ ἱερὸν σύμβολον τῆς πίστεως, «ὡς καὶ οἱ ἀνατολικοὶ ἐν ταῖς προηγουμέναις διαλέξεσι τοῦ ἐν Φλωρεντία συνεδρίου τοῖς πατρῶσιν ἔλεγον», «ce qui fait voir qu'il ne perdoit pas la moindre occasion d'attaquer les Latins», ὡς ἤδη παρατηρήθη καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν συγχρόνων αὐτῷ Λατίνων'. Τῷ 1672 ὁ Πατριάρχης Δοσίθεος εἶχε σοβαροὺς λόγους νὰ μὴ ἐπιδείξῃ ἄκαιρον ἀντιλατινικὸν ζῆλον, δὲν ἐπετρέπετο δηλαδὴ διὰ λόγους στρατηγικῆς τακτικῆς ἐν μέσῳ τοῦ ἀντιπροτεσταντικοῦ ἀγῶνος νὰ ἀποδυσθῇ καὶ εἰς ἀντιλατινικὸν ἀγῶνα, ἐκτιθέμενος οὕτως εἰς διμέτωπον ἀγῶνα τελειῶς ἄνισον. Τοῦτο ἔπραξε βραδύτερον, ὅταν ἔκρινε κατάλληλον τὸν χρόνον. Ἀναμφιβόλως ὁμως ἐγνώριζε καλῶς καὶ κατεπολέμει ἐν πάσῃ παρουσιαζομένη εὐκαιρίᾳ τὰς λατινικὰς καινοτομίας, ποιούμενος μάλιστα ὀρθὴν διάκρισιν τῶν ἐξ αὐτῶν σημαντικωτέρων, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τῆς Ὁμολογίας του—ἰδιαίτατα τῆς διορθωθείσης καὶ ἐπανεκδοθείσης τῷ 1690 ὑπ' αὐτοῦ—καὶ ἐκ τῆς ἐξῆς παρατηρήσεώς του: «Δύο εἰσὶ τὰ ἀρχικὰ καὶ κάκιστα θεμέλια τῶν μεγάλων καὶ πολλῶν λατινικῶν καινοτομημάτων, ἓν, ἡ περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος βλασφημία καὶ ταύτης ἐν τῷ συμβόλῳ προσθήκη, καὶ ἕτερον, ἡ τοῦ Πάπα θρυλουμένη μοναρχία· τὸ πρῶτόν ἐστιν αἴρεσις ἀναμφιβόλως, τὸ δεύτερόν ἐστιν ἀσέβεια προφανής»². Διὰ πάντα ταῦτα ἤδη ἀπὸ τοῦ Gass³ μέχρι τοῦ Georgi⁴ οἱ νεώτεροι Διαμαρτυρομένοι θεολόγοι ὀρθῶς δὲν συμερίζονται ἐξ ολοκλήρου τὴν γνώμην τῶν παλαιότερων ἀντιπάλων τοῦ Δοσιθέου Διαμαρτυρομένων, ὅτι δῆθεν ὁ Πατριάρχης ἐγένετο ὄργανον τῶν Λατίνων ἐν τῇ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1672 διεξαγωγῇ τοῦ ἀντιπροτεσταντικοῦ ἀγῶνος ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Ὁρθοδόξων.

Ἐξ ἄλλου δ' ὁμως εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὅτι ὁ Δοσίθεος ὑπέστη ἐπίδρασιν τινα ἐκ μέρους τῶν ὑπ' αὐτοῦ γρησιμοποιηθέντων λατινικῶν δογματικῶν βοηθημάτων, ἄκων καὶ χωρὶς ν' ἀντιληφθῇ ἴσως τὸ τοιοῦτον. Τοιοῦτοτρόπως διεπιστώσαμεν ἀνωτέρω, ὅτι ὠρισμένοι λατινικαὶ ἐπιδράσεις ἡσκή-

1. Perpetuité de la foi de l'Église catholique sur l'Eucharistie, Paris 1841, τ. III. σ. 393. Ὁ δὲ ἐκ τῶν συγχρόνων ἡμῖν διαμαρτυρομένων θεολόγων C. Georgi γράφει: «Wille und Ziel dieses Mannes sind zu gross, als dass er, wie die protestantischen Kritiker gemeint haben, das Werkzeug einer Intrigue hätte werden können» (μν. ἔ. σ. 106).

2. Δοσιθέου, Τόμος χαράς, Ἱάσιον 1705, προλεγόμενα, σ. β'.

3. Μν. ἔ. σ. 81.84.

4. Μν. ἔ. σ. 27/8.41.106.

θησαν ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ μυστηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας, ἐν τῇ ἐκθέσει τῶν μετὰ θάνατον, ἐν τῇ μερικῇ ἀπαγορεύσει τῆς ἀναγνώσεως τῆς ἁγίας Γραφῆς, ἐν τοῖς περὶ «χαρὰκτῆρος ἀνεξαλείπτου» τῆς ἱερωσύνης λεγομένοις, ἐν τῇ φραστικῇ μόνον διατυπώσει τῆς διδασκαλίας περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τῆς προσκυνήσεως τῶν ἁγίων κ.τ.λ. Αἱ ἐπιδράσεις ὅμως αὐταὶ δὲν πρέπει νὰ ὑπερτιμῶνται, διότι εἶναι μεμονωμένοι, εὐδιάκριτοι, μᾶλλον ἐξωτερικαὶ καὶ φραστικά, ἀναγόμενα εἰς τὴν μορφήν, τὴν διατύπωσιν, τὴν φρασεολογίαν καὶ τὴν μέθοδον, οὐχὶ δὲ εἰς τὴν οὐσίαν καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν ὀρθοδόξων δογμάτων, τὰ ὅποια ἀναπτύσσονται ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς ὀρθοδόξου Παραδόσεως, τῶν δύο τούτων ἀφθεντικῶν πηγῶν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ὡς τοιαῦται δὲ δὲν ἤσκησαν σοβαρὰν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν Ὁρθόδοξον Θεολογίαν, ὑπὸ τῆς ὁποίας διεγνώσθησαν καὶ ἀπεκρούσθησαν ἐγκαίρως, ἀρχῆς ἤδη γενομένης ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Δοσιθέου τῷ 1690 καὶ βραδύτερον ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Φιλάρετον Μόσχας Ῥώσων θεολόγων. Οὕτως ἡ πρώτη τούτων δὲν εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ γίνεταί σοβαρὸς λόγος περὶ εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Δογματικὴν νέου λατινικοῦ δόγματος, ἀπ' ἐναντίας μάλιστα ἐκ τῆς μεταγενεστέρας ἐν τῷ «Ἐγχειριδίῳ» προσθήκης ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου πολυαριθμῶν πατερικῶν μαρτυριῶν περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας συνάγεται, ὅτι ὁ ὁρθόδοξος ἠγνοεῖ τὴν πραγματικὴν καὶ οὐσιώδη μεταβολὴν ἐν τῷ μυστηρίῳ, παρεκτὸς τῆς ἀναλήψεως τοῦ λατινικοῦ ὄρου «μετουσίωσις», τοῦ ἄλλως συγγενοῦς καὶ συνωνύμου πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν «μεταστοιχείωσις» καὶ ἀπαντῶντος καὶ παρ' ἄλλοις προγενεστέροις καὶ μεταγενεστέροις τοῦ Δοσιθέου καὶ συγχρόνοις ἡμῖν ἐπι ὀρθοδόξοις θεολόγοις¹, περὶ ὧν πάντων δὲν δύναται βεβαίως ἄνευ ἐτέρου νὰ λεχθῆ ὅτι τελοῦσιν ὑπὸ λατινικὴν ἐπίδρασιν. Ἡ δὲ δευτέρα ἔπαυσεν ὑφισταμένη ἐν τῇ πραγματικότητι μετὰ τὴν διόρθωσιν τοῦ 17^{ου} ὄρου ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Δοσιθέου ἐν τῇ τρίτῃ ἐκδόσει τῆς Ὁμολογίας, ἄπορον δὲ πῶς διέφυγε τοῦτο τὴν προσοχὴν τῶν πρὸ ἡμῶν συμβολικῶν καὶ δογματικῶν θεολόγων². Ἡ δὲ μερικὴ ἀπαγόρευσις τῆς ἀναγνώσεως τῆς ἁγίας Γραφῆς ὑπὸ τοῦ λαοῦ εἶχε προσωρινὸν μόνον καὶ τοπικὸν χαρακτῆρα, οὐχὶ δὲ μόνιμον, καθολικὸν καὶ ὑποχρεωτικὸν, καὶ ἦτο διοικητικὸν μᾶλλον μέτρον ἐπιβληθὲν ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς στιγμῆς, ἄνευ

1. Τινὲς μάλιστα τούτων, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς διαμαρτυρομένους Steitz, Kattenbusch καὶ ἄλλους, δὲν εὐρίσκουσι διαφορὰν τινα ἀξίαν λόγου μεταξὺ τῶν ὄρων μετουσίωσις καὶ μεταβολή. Οὕτως ὁ Δ. Μπαλᾶνος γράφει: «Ἐφ' ὅσον ὁμοῦ τὰς διδασκαλίας ταύτας (τῶν Λατίνων θεολόγων περὶ μετουσίωσεως) δὲν ἀπεδέξατο ἐπίσημος ἡ Τριδέντινὴ Σύνοδος, δὲν εὐρίσκομεν διαφορὰν μεταξὺ τῆς ἐπίσημου δυτικῆς διδασκαλίας περὶ μετουσίωσεως καὶ τῆς τῶν πατέρων μεταβολῆς, τοῦλάχιστον κατ' οὐσίαν» (μν. ἔ. σ. 35). Πρβλ. καὶ Μ. Jugie, μν. ἔ. τ. III. σ. 209 ἑξ.).

2. Οὕτω π.χ. τοῦ Γ. Μεσολοῦ, μν. ἔ. τ. II. 2. σ. 102/3, τοῦ Χ. Ἀνδρούτσου, Συμβολικὴ, Ἀθῆναι ἔκδ. α' 1901 σ. 315, ἔκδ. β' 1930 σ. 366, καὶ ἄλλων.

δογματικῆς σημασίας, ἀτονῆσαν δὲ ταχέως, τοῦ κινδύνου παρελθόντος, καὶ ὡς μὴ ὑφιστάμενον θεωρούμενον πλέον. Τέλος αἱ ὑπόλοιποι λατινικαὶ ἐπιδράσεις, αἱ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαι, εἶναι φραστικαὶ καὶ ἐξωτερικαὶ καὶ ἀσήμαντοι, ὥστε δὲν εἶναι ἄξια νὰ γίνεται σοβαρὸς λόγος περὶ αὐτῶν. Ἐπὶ τούτοις ὡς ἐκ περισσοῦ παρατηροῦμεν ἐνταῦθα, ὅτι ἡ πολλαχού τῆς Ὁμολογίας καὶ τῶν συνοδικῶν Πρακτικῶν χρῆσις τοῦ κατηγορήματος «Καθολικῆ» Ἐκκλησία γενικῶς καὶ ἀορίστως ἄνευ τῶν «Ὁρθόδοξος» ἢ «Ἀνατολικῆ» δὲν προέρχεται ἐκ λατινικῆς ἐπὶ τὸν Δοσιθέον ἐπιδράσεως, ὡς τινες ὑπαινίσσονται, ἀλλ' εἶναι ἀπόρροια τῆς κοινῆς, συνεχοῦς καὶ ἀδιαλείπτου συνειδήσεως τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὅτι αὕτη εἶναι ἡ μόνη ἀληθῆς καὶ γνησία «μία, ἅγια, καθολικῆ καὶ ἀποστολικῆ Ἐκκλησία» τοῦ ἱεροῦ συμβόλου τῆς πίστεως, καὶ ἐντεῦθεν ἐν τοῖς γραπτοῖς μνημείοις τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως καὶ δὴ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Δοσιθείῳ Ὁμολογίᾳ γίνεται ἀδιακρίτως καὶ ἀδιαφόρως χρῆσις ὅτε μὲν τοῦ ἑνὸς ὅτε δὲ τοῦ ἑτέρου τῶν ἀνωτέρω τῆς ἀληθοῦς Ἐκκλησίας κατηγορημάτων. Ἄλλως τε καὶ γενικώτερον ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου, ὡς καὶ τὰ ἄλλα σύγχρονα αὐτῇ ὀρθόδοξα συμβολικὰ κείμενα, ἦτο φυσικὸν νὰ ὑποστῶσιν ἐν τισὶ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀκμαζούσης τότε ἑτεροδόξου Θεολογίας, ὅπως ἀρχαιότερον ἢ ἑτεροδόξος Θεολογία ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ὁρθοδόξου, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ τῶν ἰδεῶν πάντοτε λαμβάνει χώραν ἀμοιβαία ἀλληλεπίδρασις, καθὼς περίπου ἐν τῷ φυσικῷ καὶ ἐν τῷ ψυχικῷ καὶ ἐν τῷ ἠθικῷ κόσμῳ. Ἀφοῦ τῷ ὄντι καὶ ἡ Ὁρθόδοξος καὶ ἡ Ῥωμαιοκαθολικῆ καὶ ἡ Προτεσταντικῆ Θεολογία ἀσχολοῦνται περὶ τὴν αὐτὴν χριστιανικὴν πίστιν, ὡς αὕτη φέρεται ἐν τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ καὶ τῇ ἱερᾷ Παραδόσει τῆς ἀρχαίας ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας, δὲν εἶναι ἀνεξήγητον ὅτι μεταξὺ αὐτῶν λαμβάνει χώραν ἀλληλεπίδρασις καὶ πολὺ περισσότερο δὲν εἶναι ἀνεξήγητον ὅτι ὑπέστησαν ἐν τισὶ διδασκαλίαις τὴν ἑτεροδόξου ἐπίδρασιν αἱ ὑπὸ ἐξαιρετικῶς δυσμενεῖς ἱστορικὰς συνθήκας γραφεῖσαι ὀρθόδοξοι Ὁμολογίαι τοῦ ἰζ' αἰῶνος¹, καὶ μάλιστα ἡ τοῦ Δοσιθέου. Εἰδικῶς δὲ ὡς πρὸς αὐτὴν παρατηροῦμεν ὅτι ἐν ταῖς ἀνωτέρω διαπιστωθείσαις ὀλίγαις πραγματικαῖς λατινικαῖς ἐπιδράσεσιν αὕτη εὗρηται ἐν ἐξαρτήσῃ οὐχὶ τόσον ἀμέσως ἐκ λατινικῶν συγγραμμάτων, ὅσον ἐμμέσως ἐκ τῶν τοῦ Μελετίου Συρίγου κυρίως, ὅστις μετήγγισεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ὁρθόδοξον Θεολογίαν τοῦ ἰζ' αἰῶνος θεολογικοὺς ὅρους καὶ μέθοδον καὶ τρόπον ἐκθέσεως τῶν Λατίνων θεολόγων καὶ πρὸ πάντων τοῦ Βελλαμίνου, ἐντεῦθεν δ' ἐπιτυχῶς ἐγράφη περὶ αὐτοῦ, ὅτι «δοκεῖ πνεῖν ὄλωσ τὸν Βελλαμῖνον»².

1. Πρβλ. καὶ Ἰω. Καρμίρη, Περὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων ἐπὶ τὴν Ὁρθόδοξον Θεολογίαν, Ἀθήναι 1938, σ. 12 ἐξ. Τοῦ αὐτοῦ, Ἑτεροδόξοι ἐπιδράσεις ἐπὶ τὰς Ὁμολογίας τοῦ ἰζ' αἰῶνος, ἐν «Νέα Σιών» Ἱεροσολύμων 1947—1948.

2. Δημητρίου Προκοπίου, Περὶ λογίων Γραικῶν, παρὰ Κ. Σάθα, Μεσαιωνικῆ Βιβλιοθήκη, Βενετία 1872, τ. III, σ. 481/5. Πρβλ. καὶ Χ. Παπαδοπούλου, Δοσιθεὸς Πατριάρχης Ἱεροσολύμων, ἐν «Νέα Σιών» 5(1907) 107/8.

Ἀλλά, πλὴν τῶν ἀνωτέρω εὐαρίθμων καὶ ἀσημάντων ὀθνείων ἐπιδράσεων, ἐν τῷ συνόλω αὐτῆς ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς συνεχίζουσα τὴν ὀρθόδοξον παράδοσιν ἐν τῇ ἐποχῇ ἐκείνῃ τῆς καταπτώσεως καὶ τῶν μεγάλων κινδύνων τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ὡς ἀποπνεύουσα τὸ γνήσιον ὀρθόδοξον πνεῦμα, ὡς ἐπιτυχῆς δ' ἐν τῷ συνόλω ἔκθεσις τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ἀνάλογος τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν, ὅφ' ἄς ἐγράφη, καὶ τοῦ ἰδιαιτέρου σκοποῦ, ὃν ἐπεδίωκε, καὶ οὗ ἀναμφιβόλως ἐπέτυχεν. Ὡς ἐκτιθεμένη δὲ τὰ δόγματα θετικῶς τε καὶ ἐν ἀντιρρητικῇ μορφῇ καὶ ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὸν Προτεσταντισμὸν καθόλου, καὶ παρέχουσα πλήρη κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον σύνοψιν ἀπάσης σχεδὸν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ὡς καὶ διὰ τὰς ἄλλας ἐν γένει μεγάλας ἀρετάς τῆς, κέκτηται καὶ ἰδιόαισθη ἐπιστημονικὴν σημασίαν καὶ ἀξίαν, δυναμένη νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς μία τῶν ἀριωτέρων ὁπωσοῦν ὀρθοδόξων ἐκθέσεων πίστεως τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ὡς ἱστορικὸν μνημεῖον ὑψίστου διαφέροντος ἀπὸ τε συμβολικῆς καὶ ἱστορικοδογματικῆς ἐπόψεως διὰ τε τὴν Ὁρθόδοξον Καθολικὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν χριστιανικῶν δογμάτων καθόλου. Διὰ ταῦτα περιεβλήθη καὶ διὰ κύρους ἐκκλησιαστικοῦ, προσκτισησάμενη μεγάλην ἐκκλησιαστικὴν σημασίαν, διότι ἐπεκυρώθη μὲν ἐν ἀρχῇ ὑπὸ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Συνόδου τοῦ 1672¹, ὅτε δὲ βραδύτερον ἐν ἔτει 1723, οἱ τέσσαρες ὀρθόδοξοι Πατριάρχαι τῆς Ἀνατολῆς ἐγράψαν συνοδικῶς πρὸς τε τοὺς ἐπιζητήσαντας νὰ ἐνωθῶσι μετὰ τῶν Ὁρθοδόξων Ἀγγλικανοὺς Ἀνωμότους² καὶ πρὸς τὴν μεσολαβήσασαν ἱερὰν Σύνοδον τῆς Ὁρθοδόξου Ῥωσικῆς Ἐκκλησίας κυρώσαντες καὶ αὐτὴς καὶ υἰοθετήσαντες ἔπεμψαν τὴν Ὁμολογίαν τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου, ὡς ὄδηγὸν τῶν φιλενωτικῶν διαπραγματεύσεων καὶ βάσιν τῆς ἐπιδιωχθείσης ἐκκλησιαστικῆς ἐνώσεως καὶ κανόνα καὶ γνώμονα καὶ «ἐκθεσιν τῆς Ὁρθοδοξίας»³. Ἡ δὲ Ῥωσικὴ Σύνοδος μετα-

1. Καὶ ἡ ἐν Κων/πόλει Σύνοδος τοῦ 1691, καίπερ μὴ ἐκφραζομένη ρητῶς περὶ τούτου, ὅμως ὡς βάσιν τῆς περὶ θείας εὐχαριστίας ἀποφάνσεως αὐτῆς ἔθηκε τὸν 15^{ον} ὄρον τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου, ἐπαναλαβοῦσα καὶ ἀναπτύξασα πλατύτερον αὐτόν.

2. Βλέπ. Ἰω. Καρμίρη, Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμὸς, σ. 318 ἔξ.

3. Ἴδου μετὰ τῶν ἄλλων τὴν ἐπιγραφὴν «τοῖς ἐν τῇ μεγάλῃ Βρετανίᾳ αἰδεσιμωτάτοις καθολικοῖς ἀρχιεπισκόποις καὶ ἐπισκόποις καὶ τῷ περὶ αὐτοὺς εὐλαβεστάτῳ κλήρῳ»: «Εἰς πληρετέραν δὲ καὶ ἀναντίρρητον πληροφορίαν ἰδοὺ πέμπομεν ὑμῖν πλατυτέρως τὴν ἐκθεσιν τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν πίστεως τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἣτις καὶ Σύνοδος Ἱεροσολυμιτικὴ λέγεται, μετὰ σκέψεως ἀκριβοῦς γενομένη πρὸ χρόνων ἰκανῶν συνοδικῶς, κατὰ τὸ εἶδος ἔτος τὸ σωτήριον, καὶ ὕστερον ἐν ἔτει αἰχμῆς ἐτυπώθη ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ ἡ αὐτὴ Σύνοδος ἐν Παρισίοις, καὶ, ὡς νομίζομεν, ἀπεκομίσθη καὶ εἰς τὰ αὐτόθι καὶ εὗρεσκαται καὶ παρ' ὑμῖν, κἀντεῦθεν ἔχετε γνῶναι καὶ καταλαβεῖν ἀδιστακτικῶς τὸ ἡμέτερον τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας εὐσεβὲς καὶ ὀρθόδοξον φρόνημα· καὶ εἰ μὲν συγκατανεύσετε καὶ ὑμεῖς στέργοντες τούτοις, τοῖς παρ' ἡμῶν δοξαζομένοις, πάντως τὸ ἐν ἐστὲ μεθ' ἡμῶν καὶ μηδεμίαν διάστασιν

φράσασα διὰ τοῦ μητροπολίτου Μόσχας Φιλαρέτου ἐδημοσίευσε τῷ 1838/40 ῥωσιστὶ καὶ ἑλληνιστὶ τὴν Ὁμολογίαν ταύτην πρὸς κοινὴν καὶ δὴ καὶ σχολικὴν χρῆσιν¹. Ὁμοίως ἐλήφθη καὶ μετὰ ταῦτα ὑπ' ὄψιν αὐτὴ κατὰ τὰς θεολογικὰς καὶ φιλενωτικὰς μεταξὺ Ὁρθοδόξων καὶ Παλαιοκαθολικῶν συζητήσεις², ὡς καὶ κατὰ τὰς τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων φιλενωτικὰς διαπραγματεύσεις μεταξὺ Ὁρθοδόξων καὶ Ἀγγλικανῶν καὶ τῶν λοιπῶν Διαμαρτυρομένων. Τέλος ἔνεκα τῆς ἰδιαζούσης θεολογικῆς ἀξίας καὶ τοῦ μεγάλου ἐκκλησιαστικοῦ κύρους τῆς Ὁμολογίας ταύτης ἐγένετο μεγάλη ἐπιστημονικὴ χρῆσις αὐτῆς ἔν τε τῇ Συμβολικῇ καὶ τῇ Δογματικῇ Θεολογίᾳ ὑπὸ ὀρθοδόξων τε καὶ ἑτεροδόξων θεολόγων, ἀρχῆς ἤδη γενομένης εὐθύς μετὰ τὴν κυρώσασαν αὐτὴν Ἱεροσολυμιτικὴν Σύνοδον ὑπὸ τῶν ἐν τῇ Δύσει καὶ μάλιστα τῇ Γαλλίᾳ ἐριζόντων τότε περὶ τῆς θείας εὐχαριστίας ἰδία ῥωμαιοκαθολικῶν καὶ καλβινιστῶν καὶ τῶν ἄλλων προτεσταντῶν θεολόγων³.

πρὸς ἀλλήλους ἔστα» (MCC. 37,541.543. *M. Γεδεών*, μν. ἔ. τ. II. σ. 429/30). Καὶ τῇ Ῥωσικῇ Συνόδῳ ἔγραφον: «...Πέμπομεν τὴν ἐκθεσιν καὶ τὸ φρόνημα τῆς ὀρθοδόξου πίστεως τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ ἀγίας καὶ καθολικῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἣτις ἐκθεσίς ἐστι καὶ ἀπόκρισις ἀκριβῆς πρὸς πάσας τὰς προτάσεις τῶν ὑπ' ἐκείνων προβαλλομένων, καὶ ἐκτός ταύτης οὐδὲν ἄλλο ἔχομεν εἰπεῖν καὶ ἀποκριθῆναι... Καὶ ἡμεῖς οὖν, εἴπερ σκοπὸν ἔχετε καὶ βούλεσθε γράψαι καὶ ἀποκριθῆναι πρὸς ἐκείνους, οὕτω πάντως γράψετε λέγοντες ὅτι τοῦτό ἐστι τὸ ἡμέτερον τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας φρόνημα, καθὼς δηλοποιεῖ καὶ περίστησιν ἡ νῦν παρ' ἡμῶν πρὸς ἐκείνους πεμπομένη, ὡς εἴρηται, ἐκθεσις τῆς Ὁρθοδοξίας» (MCC. 37,537.539. Τὰ τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως καὶ τῶν ἀγιωτάτων πατριαρχῶν γράμματα...Πετροῦπολις 1840, σ. 9.10. *Κ. Δελιάνη*, Πατριαρχικά ἔγγραφα, Κων/πολις 1905, τ. III. σ. 237/8).

1. Ἐπίσης τῷ 1845 ὄρισεν ὅπως διανεμηθῇ αὕτη δωρεὰν εἰς ἅπαντα τὸν Κλῆρον «pro perpetuo usu non solum in seminario, verum etiam post egressum e seminario» (M. Jugie, μν. ἔ. τ. I. σ. 607).

2. *X. Παπαδοπούλου*, μν. ἔ. σ. 167.

3. Πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους καὶ οἱ περὶ τὴν Ὁμολογίαν τοῦ Δοσιθέου ἀσχοληθέντες ἑτεροδόξοι θεολόγοι ἀναγνωρίζουσι γενικῶς τὴν ἰδιάζουσαν σημασίαν αὐτῆς, παρατηροῦντες τὰ ἑξῆς: Ὁ διαμαρτυρόμενος W. Gass: «In allen Hauptsachen muss diese Urkunde als Ausdruck der griechisch-orientalischen Ueberlieferung betrachtet werden und sie nimmt in der Zahl dieser Zeugnisse eine wichtige Stelle ein» (μν. ἔ. σ. 84). Ὁ ἐπίσης διαμαρτυρόμενος R. Hofmann ἀποδίδει αὐτῇ «eine symbolische Autorität ersten Ranges», οὕση «bedeutungsvollste Bekenntnis des griechischen Glaubens» (ἐνθ' ἀν. σ. 705). Ὁ ῥωμαιοκαθολικὸς A. Palmieri γράφει: «Confessio Dosithei praecipuum tenet locum inter symbolica Graecae Ecclesiae documenta», δι' ὃ καὶ «catholicis autem theologis huiusce Confessionis studium quam maxime gratum est atque iucundum» (μν. ἔ. τ. I. σ. 503). Ὁ ἀγγλικανὸς F. Gavin κρίνει, ὅτι ἡ τοῦ Δοσιθέου «Confession of Faith is a document of very great value», ἐπειδὴ «contains matter of fundamental value for the student of modern Orthodox theology... It is a closely knit, carefully worked out summary of theological doctrine, in its phraseology

Παρά πάντα δ' ὅμως ταῦτα ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου, ὡς καὶ τὰ ἄλλα κατὰ συνθήκην λεγόμενα ὀρθόδοξα συμβολικά βιβλία, δὲν εἶναι κυρίως εἰπεῖν κανονιστικά καὶ ἀϋθεντικά σύμβολα πίστεως τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας μετὰ κύρος ἀπόλυτον, οἰκουμενικὸν καὶ ὑποχρεωτικόν, ἐπειδὴ ὡς τοιαῦτα ἰσχύουσιν ἐν αὐτῇ μόνον οἱ δογματικοὶ ὄροι καὶ αἱ ἀποφάσεις τῶν ἀρχαίων ἐπτὰ οἰκουμενικῶν Συνόδων, οὔτε εἶναι συμβολικά βιβλία ἐν τῇ ἀρχαιοτέρᾳ παλαιοχριστιανικῇ ἢ τῇ νεωτέρᾳ ἐτεροδόξῳ—ρωμαιοκαθολικῇ ἢ προτεσταντικῇ—ἐννοία τῆς λέξεως, ἀλλ' εἶναι ἀπλᾶ ὀρθόδοξα δογματικο-συμβολικά κείμενα, κεκτημένα βεβαίως μεγάλην ἐκκλησιαστικὴν καὶ ἰδίως ἐπιστημονικὴν θεολογικὴν σημασίαν—πρὸ πάντων συμβολικὴν καὶ ἱστορικοδογματικὴν—, τὰ ὅποια ἐπεκράτησε κατὰ συνθήκην μόνον καὶ καταχρηστικῶς νὰ φέρωσι τὸ ὄνομα τῶν συμβολικῶν βιβλίων, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσω συμβολικά βιβλία ἐν κυριολεξίᾳ δὲν ἔχουσι θέσιν ἐν τῇ παραδεχομένῃ καὶ κατεχούσῃ τὴν αἰωνόβιον καὶ ζῶσαν παράδοσιν καὶ τὰς ἀποφάσεις τῶν ἐπτὰ οἰκουμενικῶν Συνόδων Ὁρθοδόξῳ Καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ, τῆς ὑπ' αὐτῆς ἐπισήμου ἀναγνωρίσεως αὐτῶν ὡς τοιούτων οἰονεὶ ἀντικειμένης εἰς αὐτὴν τὴν ἐννοίαν καὶ τὴν οὐσίαν τῆς Ὁρθοδοξίας'.

6. Ἐκδόσεις καὶ μεταφράσεις τῆς Ὁμολογίας

Ἔνεκα τῆς ἰδιαζούσης σημασίας καὶ ἀξίας τῆς ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου μετὰ τῶν Πρακτικῶν τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Συνόδου τοῦ 1672 ἔσχεν ἱκανὰς ἐκδόσεις καὶ μεταφράσεις εἰς τὰς κυριωτέρας ξένας γλώσσας. Ἡ πρώτη τούτων ἐγένετο ὑπὸ τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν ἐν Παρισίοις τῷ 1675—1676 ἐν ἑλληνικῇ καὶ λατινικῇ γλώσσῃ ὑπὸ τὸν τίτλον: *Synodus Bethlehemitica adversus Calvinistas haereticos, Orientalem Ecclesiam de Deo rebusque divinis haeretice cum ipsis sentire mentientes, pro reali potissimum praesentia, anno 1672 sub Patriarcha Jerosolymorum Dositheo celebrata. Interprete Domno M. F. e congregatione sancti*

very strongly impregnated with scholastic terminology, and in the exactness of its language and dialectical distinctions refreshingly clear and lucid (μν. ἔ. σ. 216/7). Ὁ ῥωμαιοκαθολικὸς Μ. J u g i e ἐπιπροσθέτει, ὅτι εἰς τὴν Ὁμολογίαν τοῦ Δοσιθέου «multi theologi aecumenicam auctoritatem tribuunt» (μν. ἔ. τ. I. σ. 656). Τοῦτο βεβαίως εἶναι ὑπερβολικόν, διότι οὐδὲν ὀρθόδοξον συμβολικόν κείμενον κέκταιται «aecumenicam auctoritatem», ὡς εἴπομεν. Ὄθεν ὀρθότερον ἀποφαίνεται ὁ C. G e o r g i, ὅτι: «die Confessio Dosithei ist nicht normatives Symbol des Ostens. Sie ist aber als historisches Dokument von höchstem Interesse für die Geschichte der östlichen Kirche und die Geschichte des christlichen Dogmas überhaupt» (μν. ἔ. σ. 107).

1. Πλεῖον βλέπ. ἐν Ἰω. Καρμίρη, Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός, σ. 183 ἐξ. Τοῦ αὐτοῦ, Τὰ συμβολικά κείμενα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, Ἀλεξάνδρεια 1946, σ. 7 ἐξ.

Mauri, ordinis sancti Benedicti. Parisiis MDCLXXVI. Ἡ λατινικὴ μετάφρασις αὐτῆς ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Βενεδικτίνου μοναχοῦ M. Foucqueret¹. Ἄλλ' ἕνεκα τῆς σπουδῆς τῆς ἐκτυπώσεως, καὶ δὴ ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ μεταφραστοῦ, «*quam plurima menda in hanc primam editionem irrepserant*», ὡς ὁμολογεῖται ἐν τῷ προλόγῳ τῆς δευτέρας ἐκδόσεως. Διὰ τοῦτο μετὰ διετίαν ἐγένετο ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἐκδοτῶν μετὰ νέαν ἐπεξεργασίαν καὶ βελτίωσιν τοῦ τε ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ λατινικοῦ κειμένου ὑπὸ τοῦ M. Foucqueret καὶ ἐπιστάσιαν αὐτοῦ δευτέρα ἐκδοσις τῆς Ὁμολογίας καὶ τῶν Πρακτικῶν ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ ὑπὸ τὸν τίτλον: «*Synodus Jerosolymitana adversus Calvinistas haereticos, Orientalem Ecclesiam de Deo rebusque divinis haeretice, ut sentiunt ipsi, sentire mentientes, pro reali potissimum praesentia, anno 1672 sub Patriarcha Jerosolymorum Dositheo celebrata. Interprete Domno M. F. e congregatione sancti Mauri, ordinis sancti Benedicti. Editio secunda ab Interprete emendata. Parisiis MDCLXXVIII*». Ἐν αὐτῇ ἐγένοντο πολλαὶ διορθώσεις «*tum in verbis, tum in constructione, tum in accentibus sit corruptissimum*», μάλιστα δὲ ἐν τῷ τονισμῷ τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου. Ἐπὶ πλεόν εἰς τὴν ἐκδοσὶν ταύτην προστέθησαν καὶ τὰ Πρακτικὰ τῆς ἐν Κων/πόλει Συνόδου τοῦ 1672 ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Διονύσιον Δ'². Ἀμφότεραι αἱ Παρισίαι αὐταὶ ἐκδόσεις³ ἐγένοντο ἐξ αὐθεντικοῦ ἀντιγράφου τῶν Πρακτικῶν τῆς Συνόδου καὶ τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου, ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Πατριάρχου παραχωρηθέντος εἰς τὸν Γάλλον πρεσβευτὴν Nointel, καὶ ἀποσταλέντος ὑπ' αὐτοῦ πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας Λουδοβίκον ΙΔ'. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο ἀπόκειται νῦν ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων ὑπ' ἀριθ. 424, φερόμενον ὡς *Acta Synodi Hierosolymitani sub Dositheo Patriarcha a. 1672. Pap. 103 fol. (Reg. 2514,2) M*,⁴ ἐλήφθη δὲ ὑπ' ὄψιν ἐν τῇ μετὰ χειρας ἐκδόσει ἡμῶν. Ὁσαύτως ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ ὅμοιον αὐτῷ χειρόγραφον ὑπ' ἀριθ. 486 τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἱεροσολύμων, τὸ

1. Τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τινος χειρογράφου σημειώσεως ἐπὶ τοῦ τίτλου τοῦ ἀντίτυπου τοῦ φυλασσομένου ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων, ἐχούσης οὕτω: «*Mich. Foucqueret, tum priore Abbatiae S. Petri Latiniac*». Πρβλ. E. Legendre and, μν. ἔ. τ. II. σ. 386/7.

2. Σελ. 364/97. Πρβλ. καὶ Ἰω. Καρμίρη, Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός, σ. 248 ἐξ.

3. Γνωστὰ ἡμῖν ἀντίτυπα τῶν δύο σπανίων τούτων ἐκδόσεων εὗρηται ἐν Ἀθήναις (ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Βουλῆς τῆς β' ἐκδόσεως μετὰ τῶν ἄλλων ἔργων τοῦ Πατριάρχου) καὶ ἐν Παρισίοις (πρβλ. E. Legendre, ἐνθ' ἀν. τ. II. σ. 386. τ. V. σ. 115/6).

4. H. Omon t, μν. ἔ. I, 45.

κατὰ τὸν Α.Π. Κεραμέα «γραφὴν διὰ χειρὸς Νεκταρίου Ἱεροσολύμων»¹. εἶναι προφανές, ὅτι ἐκ τῆς μᾶλλον ἐπιμελημένης δευτέρας ἐκδόσεως ἐγένοντο πᾶσαι αἱ μεταγενέστεραι ἐκδόσεις, ἐξ ὧν ἀξιολογωτέρα εἶναι ἢ τοῦ Kimmel, ἐφ' ἧς κυρίως ἐστηρίχθησαν ἢ τοῦ Μεσολοῤᾰ καὶ ἢ τοῦ Michalcescu, ὡς ἀπλῆ σύγκρισις αὐτῶν δεικνύει, περιπεσοῦσης εἰς λήθην τῆς Ἀρίστης πασῶν τρίτης ἐκδόσεως, τῆς γενομένης ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου.

Πράγματι βραδύτερον, πρὸς εὐρύτεραν διάδοσιν μεταξὺ τῶν Ὁρθόδοξων τῆς Ὁμολογίας καὶ τῆς δογματικῆς διδασκαλίας αὐτῆς καὶ προφύλαξιν αὐτῶν ἀπὸ τῶν καλβινικῶν καὶ γενικώτερον τῶν προτεσταντικῶν καινοδοξιῶν, ὡς καὶ πρὸς διόρθωσιν καὶ συμπλήρωσιν τῆς Ὁμολογίας του, παρεσκεύασεν ὁ ἴδιος ὁ Πατριάρχης Δοσιθεὸς νέαν διορθωμένην καὶ συμπεπληρωμένην ἐκδοσιν τῶν Πρακτικῶν καὶ τῆς Ὁμολογίας, τρίτην κατὰ σειρᾶν, γενομένην ἐν Βουκουρεστίῳ τῷ 1690, ὑπὸ τὸν τίτλον: «Ἐγχειρίδιον ἐλέγχον τὴν καλβινικὴν φρενοβλάβειαν...». Τὸ «Ἐγχειρίδιον» συνεξεδόθη ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου μετὰ τῆς γνωστῆς «Ἀντιρρήσεως» τοῦ Μελετίου Συρίγου ἐν ἐνὶ τόμῳ καὶ ὡς δεύτερον μέρος αὐτοῦ, ἅτε ἀμφοτέρων στρεφομένων κατὰ τῆς Λουκαρίου Ὁμολογίας καὶ τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἐν γένει, ὑπὸ τὸν γενικὸν τίτλον: «Τοῦ μακαρίτου Μελετίου Συρίγου, διδασκάλου τε καὶ πρωτοσυγγέλου τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μεγάλης Ἐκκλησίας, Κατὰ τῶν καλβινικῶν κεφαλαίων καὶ ἐρωτήσεων Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως ἀντίρρησις, καὶ Δοσιθέου, Πατριάρχου Ἱεροσολύμων, Ἐγχειρίδιον κατὰ τῆς καλβινικῆς φρενοβλαβείας».

Μετὰ ταῦτα ὁ J. Aymon ἐν τῷ ἔργῳ του *Monuments authentiques de la religion des Grecs etc.*, A la Haye 1708, σ. 367—447, περιέλαβεν ἑλληνιστὶ καὶ μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως τμήματά τινα —ἰδίως τὰ ἀρχικά— τῶν ὄρων τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου, ἄνευ τῶν 4 ἐρωταποκρίσεων καὶ τοῦ τελευταίου μέρους τοῦ 5' κεφαλαίου τῶν Πρακτικῶν, πλὴν τριῶν μόνον μικρῶν περικοπῶν ἐξ αὐτῶν, καὶ μετὰ φωτοτυπικοῦ ἀποτυπώματος τῶν ἐν τέλει τῶν Πρακτικῶν ὑπογραφῶν τῶν μετασχόντων τῆς Συνόδου², ἀλλ' οὕτως ὥστε δικαίως ὁ Kimmel παρετήρησεν: «tantopere decurtavit, tam multa resecurit, quod miror viros doctos latuisse, ut vix quod praebuit, pro editione possit haberi...»³, ἐπὶ πλέον δὲ «con-

1. Μν. ἔ. I, 440. Ἡ ἐν συνεχείᾳ παρατήρησις τοῦ Α. Π. Κεραμέως, ὅτι «τὸ πρωτότυπον παρὰ J. Aymon, *Monuments authentiques* κ.τ.λ.» προφανῶς δὲν εἶναι ὀρθή, ὡς καὶ ἐκ τῶν κατωτέρω σημειουμένων περὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Aymon δύναται νὰ συναχθῇ.

2. Σελ. 395. 423/4. 437.

3. Μν. ἔ. σ. XCI.

tumeliosis scurrilibusque verbis Dositheum eiusque socios laccessivit»¹.

Ὁμοίως ὁ J. Harduin περιέλαβεν εἰς τὰ ἑαυτοῦ Acta conciliorum, Parisiis 1715, τ. XI. σ. 179—274, τὴν Ὁμολογίαν καὶ τὰ Πρακτικὰ ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ κυρίως ἐκ τῆς δευτέρας ἐκδόσεως τοῦ 1678, ἐπισυνάψας αὐτοῖς καὶ τὰ Πρακτικὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Συνόδου τοῦ 1672². Τούτῳ κυρίως ἠκολούθησεν ὁ Mansi ἐν τ. 34β σ. 1724—1776 τῆς ἑαυτοῦ συλλογῆς. Ὁμοίως καὶ παρὰ Ph. Labbei, Sacrosancta Concilia, Venetiis 1733, τ. 21 σ. 1724—1776 ἐδημοσιεύθη ἡ Ὁμολογία, ὡς καὶ τὰ Πρακτικὰ σ. 1651—1724.

Πρὸς τοῦτους τὸ ὑπὸ τῶν Ὁρθοδόξων Πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς πεμφθὲν τῷ 1723 πρὸς τοὺς Ἀγγλικανοὺς Ἀνωμότους μέσῳ τῆς Ρωσικῆς Συνόδου κείμενον τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου ἐδημοσίευσαν οἱ Ρῶσοι ἐν τῇ συλλογῇ: «Τὰ τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως καὶ τῶν ἀγιωτάτων πατριαρχῶν γράμματα περὶ τῆς συστάσεως τῆς ἀγιωτάτης Συνόδου μετ' ἐκθέσεως τῆς ὀρθοδόξου πίστεως τῆς Ἀνατολικῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας», Πετρούπολις 1840, σ. 14—48, περιελήφθη δὲ βραδύτερον τοῦτο καὶ ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Mansi τ. 37 σ. 543—587 μετὰ τῆς ὑπολοίπου ἀλληλογραφίας μεταξὺ τῶν Ὁρθοδόξων καὶ τῶν Ἀγγλικανῶν Ἀνωμότων. Πρόκειται οὐχὶ περὶ τοῦ κειμένου τῆς τρίτης ἐκδόσεως, ἀλλὰ τοῦ ἀρχικοῦ τῶν ἄλλων ἐκδόσεων, ἐξ οὗ οἱ Πατριάρχαι παρέλιπον μόνον τὸ εἰς τὸν Κλαύδιον ἀναφερόμενον τέλος τοῦ τελευταίου μέρους τοῦ 5' κεφαλαίου μετὰ τοῦ ἐπιλόγου³, ἐν τέλει δὲ ὑπογράφουσιν οἱ Πατριάρχαι Κων/πόλεως Ἱερεμίας Γ', Ἀντιοχείας Ἀθανάσιος καὶ Ἱεροσολύμων Χρῦσανθος μετὰ τῶν μελῶν τῆς Συνόδου τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὁμολογοῦντες «ταύτην εἶναι τὴν ὀρθόδοξον πίστιν τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ ἀποστολικῆς, καθολικῆς καὶ ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας». Ἀλλὰ περιέργως ἐν τῇ ἐκδόσει ταύτῃ τοῦ ὑπὸ τῶν Πατριαρχῶν πεμφθέντος πλήρους ἑλληνικοῦ κειμένου τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου οἱ Ρῶσοι παρέλιπόν τινα καὶ μετέβαλον ἕτερα, καὶ ἰδίως ὅσα ἐφάνησαν αὐτοῖς ὅτι ἦσαν ὑπὸ λατινικὴν ἐπίδρασιν⁴.

1. A. Palmieri, μν. ἔ. τ. I. σ. 482. Καὶ ἐν τῇ Perpetuité etc., τ. III. σ. 383 ἀναγινώσκωμεν: «il a fallu faire un système plus bizarre qui aît peut-être jamais été imaginé».

2. Σημειωτέον ὅτι καὶ ὁ E. Schelsrate, μν. ἔ. σ. 651 ἐξ., περιέλαβε τμημά τι τοῦ προλόγου ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ.

3. Ἀπὸ τῆς φράσεως: «προστίθῃσι δὲ τοῖς εἰρημένοις...» μέχρι τέλους, παρὰ MCC. 34β, 1765/72. ΚιΜΕΟ. I, 480/7. ΜεΣπ. 126/9. ΜΘΟ. 179/82.

4. Οὗτω γενικῶς μὲν παρελείφθησαν αἱ παρενθετικαὶ προτάσεις αἱ δηλοῦσαι τὰ κεφάλαια τῆς Δουκαρείου Ὁμολογίας, εἰδικώτερον δὲ ἐγένοντο αἱ ἐπόμεναι σημαντικαὶ μεταβολαί: ἐν τῷ 5' ὄρθῳ ἢ φράσις: «καρπούς δὲ φαιμέν καὶ φορτίον οὐ τὴν ἀμαρτίαν, οἷον ἀσέβειαν, βλασφημίαν, φόνον, παιδεραστείαν, μοιχείαν, πορνείαν, ἔχθος καὶ εἰ τι ἕτερον... ἀλλ' ἄπερ ὡς ποινὴν τῷ ἀνθρώπῳ διὰ τὴν παρὰ-

Φαίνεται μάλιστα ὅτι αἱ παραλείψεις καὶ μεταβολαὶ αὗται εἶναι περισσότεροι ἐν τῇ εὐθύς κατωτέρω μνημονευομένη ταυτοχρόνῳ ρωσικῇ μεταφράσει τῆς Ὁμολογίας ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Μόσχας Φιλαρέτου¹, εἰς ὃν ὀφείλονται αὗται, υἱοθετηθεῖσαι τῇ εἰσηγήσει αὐτοῦ καὶ ὑπὸ τῆς Ρωσικῆς Συνόδου ἐν ταῖς «τῇ εὐλογία» αὐτῆς γενομέναις ἐκδόσεσι τοῦ τε ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ρωσικοῦ κειμένου τῆς Ὁμολογίας².

βασιν δέδωκεν ἡ θεία δικαιοσύνη...» δημοσιεύεται οὕτως: «καρπούς δὲ φαμέν καὶ φορτίον οὐ τὴν ἁμαρτίαν, οἶον ἀσέβειαν, βλασφημίαν, φόνον, ἔχθος καὶ εἴ τι ἕτερον..., ἀλλὰ τὸ παρακεῖσθαι ἡμῖν τὸ κακὸν καὶ ἄπερ ὡς ποινήν τῷ ἀνθρώπῳ διὰ τὴν παράβασιν δέδωκεν ἡ θεία δικαιοσύνη...» ἐν τῷ ιε' ὄρῳ ἡ ὀνομασία τοῦ δευτέρου μυστηρίου «τῆς βεβαιώσεως» ἀντικατεστάθη διὰ τῆς «τοῦ ἁγίου μύρου καὶ ἁγίου χρίσματος» ἐν τῷ ις' ὄρῳ, ἐν ᾧ λέγεται, ὅτι «ἐντίθησι τὸ βάπτισμα καὶ χαρακτῆρα ἀνεξάλειπτον», παρελείφθησαν αἱ ἀκολουθοῦσαι ἐν συνεχείᾳ φράσεις: «ὥσπερ καὶ ἡ ἱερωσύνη» καὶ «καθὼς γὰρ ἀδύνατον τὸν αὐτὸν δις ἱερωσύνης τυχεῖν τῆς αὐτῆς» ἐν τῷ ις' ὄρῳ, ἐν ᾧ ὁ λόγος περὶ τῆς μετουσιώσεως, παρελείφθησαν αἱ φράσεις: «ταῦτόν εἰπεῖν, ὑπὸ τοῖς τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου συμβεβηκόσιν» καὶ «εἴτε χερσὶν εἴτε καὶ ὀδοῦσι» (τέμνεσθαι καὶ διαιρεῖσθαι τὸ σῶμα) καὶ «βλάσφημον γὰρ τοῦτο καὶ ἄθεον» ἐν τῷ ιη' ὄρῳ παρελείφθη ἡ φράσις: «ἃ καὶ ἱκανοποιήσιν καλῶς ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία ἀπ' ἀρχῆς ὀνόμασεν» ἐν τῇ α' ἐρωταποκρίσει ἡ φράσις: «οὐ μὴν καὶ ὑπὸ πάντων ἀναγινώσκεισθαι ταύτην» ἐτροποποιήθη οὕτως: «οὐ μὴν καὶ ὑπὸ πάντων ἐκόλως καὶ πάνυ ὀφελίμως ἀναγινώσκεσθαι ταύτην», παρελείφθη δὲ ἡ φράσις: «τοῖς δὲ μὴ γεγυμνασμένοις καὶ ἀδιαφόρως ἢ μόνον κατὰ τὸ γράμμα ἢ κατ' ἄλλον τινὰ τρόπον ἀλλότριον τῆς εὐσεβείας τὰ τῆς Γραφῆς ἐκλαμβάνουσιν ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία, διὰ τῆς πείρας τὴν βλάβην ἐγνωκυῖα, οὐ θεμιτὴν τὴν ἀνάγνωσιν εἶναι ἐντέλλεται» τέλος παρελείφθη ὁλόκληρος ἡ γ' ἐρωταποκρίσις περὶ τῶν δευτεροκανονικῶν βιβλίων τῆς Π. Διαθήκης, ἐπιγραφείσης ὡς γ' τῆς δ' ἐρωτήσεως.

1. Περὶ καὶ J. M. Neale, A history of the holy Eastern Church, London 1850, τ. II, σ. 1173/9. A. Palmieri, μν. ἔ. τ. I, σ. 496/7. C. Georgi, μν. ἔ. σ. 33.

2. Οὕτω π.χ. ἐν τῷ ις' ὄρῳ ἡ φράσις: «οὐκ ἔτι μένειν τὴν οὐσίαν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, ἀλλ' αὐτὸ τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου ἐν τῷ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἶδει καὶ τύπῳ, ταῦτόν εἰπεῖν ὑπὸ τοῖς τοῦ ἄρτου συμβεβηκόσιν», ἀπεδόθη ἐν τῇ ρωσικῇ μεταφράσει οὕτως: «οὐκ ἔτι μένειν τὸν ἀληθῆ ἄρτον καὶ οἶνον, ἀλλ' αὐτὸ τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου ἐν τῷ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἶδει καὶ τύπῳ» καὶ τοῦτο προφανῶς πρὸς ἀποφυγὴν τῆς διακρίσεως μεταξὺ οὐσίας καὶ συμβεβηκότων. Ὅμοιος καὶ ἡ ἑτέρα φράσις ἐν τῷ αὐτῷ ὄρῳ: «ἔτι τέμνεσθαι μὲν καὶ διαιρεῖσθαι εἴτε χερσὶν εἴτε καὶ ὀδοῦσι τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου, κατὰ συμβεβηκὸς μέντοι, ἦτοι κατὰ τὰ συμβεβηκότα τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, καθ' ἃ καὶ ὁρατὰ καὶ ἀπτά εἶναι ὁμολογοῦνται, καθ' ἑαυτὰ δὲ μένειν ἄτμητα πάντη καὶ ἀδιαίρετα», ἀπεδόθη ἠωσιστικῶς οὕτως: «ἔτι τέμνεσθαι μὲν καὶ διαιρεῖσθαι τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ τοῦτο γίνεται ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς κοινωνίας μόνον ὡς πρὸς τὰ εἶδη τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, καθ' ἃ καὶ ὁρατὰ καὶ ἀπτά εἶναι ὁμολογοῦνται, καθ' ἑαυτὰ δὲ μένειν ἄτμητα πάντη καὶ ἀδιαίρετα». Καὶ κατωτέρω ἡ φράσις: «ἔτι ἐν ἐκάστῳ μέρει καὶ τμηματι ἐλαχίστῳ τοῦ μεταβληθέντος ἄρτου καὶ οἴνου οὐκ εἶναι μέρος τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου—βλάσφη-

Τέλος ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου μετὰ τῶν Πρακτικῶν τῆς κυρωσάσης αὐτῆν Συνόδου περιελήφθησαν ἐν ταῖς ἐν χρήσει συμβολικαῖς συλλογαῖς, καὶ δὴ ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ μὲν παρὰ Ε. Kimmel¹ καὶ J. Mansi², ἑλληνιστὶ δὲ μόνον παρὰ I. Μεσολοῦ³ καὶ J. Michalcescu⁴.

μον γὰρ τοῦτο καὶ ἄθεον—, ἀλλ' ὄλον ὀλικῶς τὸν δεσπότην Χριστὸν κατ' οὐσίαν, μετὰ ψυχῆς δηλονότι καὶ θεότητος, ἦτοι τέλειον Θεὸν καὶ τέλειον ἄνθρωπον», ἀπεδόθη ἐν τῇ τοῦ Φιλαρέτου ῥωσικῇ μεταφράσει οὕτως: «ἐστὶ ἐν ἐκάστῳ μέρει καὶ τμήματι ἐλαχίστῳ τοῦ μεταβληθέντος ἄρτου καὶ οἴνου οὐκ εἶναι μέρος τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ πάντοτε ὄλον καὶ ἐν ἐν πᾶσι τοῖς μέρειν αὐτοῦ, καὶ τὸν δεσπότην Χριστὸν κατ' οὐσίαν, μετὰ ψυχῆς δηλονότι καὶ θεότητος, ἦτοι τέλειον Θεὸν καὶ τέλειον ἄνθρωπον». Ἐν τῷ ἰη' ὄρῳ παρελείφθησαν: ἡ καὶ ἀνωτέρω ἐν τῇ ἑλληνικῇ ὑπὸ τῶν Ρώσων ἐκδόσει τῆς Ὁμολογίας μνημονευθεῖσα λέξις «ικανοποιήσεις», ὡς καὶ ἡ τελευταία φράσις: «ἐννοουμένοι μέντοι καὶ τούτου, τοῦ μὴ εἰδέναι ἡμᾶς δηλαδὴ τὸν καιρὸν τῆς ἀπαλλαγῆς» ὅτι γὰρ γίνεται ἐλευθερία τῶν τοιούτων ἀπὸ τῶν δεινῶν καὶ πρὸ τῆς κοινῆς ἀναστάσεώς τε καὶ κρίσεως οἶδαμεν καὶ πιστεύομεν, πότε δὲ ἀγνωσοῦμεν, ὁμοίως δὲ ἀντικατεστάθη ἡ λέξις «ποινή» (τὴν ἔνεκα ὧν εἰργάσαντο ἁμαρτημάτων *ποινή*) διὰ τῆς λέξεως «παιδεία» (ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον τοῦτο δὲ J. Neale, ἐνθ' ἄν. σ. 1177 ὑποσημ. h, παρατηρεῖ: «this is clearly omitted by the Russian Church to avoid defining that there is a local place of punishment; as *ποινή* is changed to prevent the affirmation that this punishment is properly penal or expiatory»). Τέλος λίαν σημαντικαὶ μεταβολαὶ ἐγένοντο καὶ εἰς τὰς τέσσαρας ἐρωτοαποκρίσεις, ἐξ ὧν ἡ μὲν γ' παρελείφθη ὀλοτελῶς, ἡ β' καὶ ἡ δ' μετεβλήθησαν μόνον ἐν τισὶ λέξεσι, καὶ ἡ α' συνεντμήθη καὶ ἐτροποποιήθη ὡς: «Τὴν πᾶσαν Γραφὴν θεόπνευστον καὶ ὀφείλιμον οἶδαμεν, καὶ οὕτω τὸ ἀναγκαῖον ἔχουσαν μεθ' ἑαυτῆς, ὥστε χωρὶς αὐτῆς ἀδύνατον ὀπωσοῦν εὐσεβεῖν· οὐ μὴν καὶ τῶν πάντων εὐκόλως καὶ πᾶν ὀφελίμως ἀναγινώσκουσαι ταύτην, ἀλλ' ὑπὸ μόνων καὶ ἐν εἰδότων οἷς τρόποις ἡ Γραφή ἐρηνύεται, ἀναγινώσκειται καὶ ὀρθῶς κατανοεῖται. Ὡστε παντὶ εὐσεβεῖ ἐπιτέτραπται μὲν ἀκούειν τὰ τῆς Γραφῆς, ἵνα πιστεύῃ τῇ καρδίᾳ εἰς δικαιοσύνην, ὀμολογῇ δὲ τῷ στόματι εἰς σωτηρίαν, ἀναγινώσκειν δὲ ἄνευ καθοδηγήσεως ἔνια τῆς Γραφῆς μέρη, καὶ μάλιστα τῆς Παλαιᾶς, ἀπηγόρευται. Καὶ ἔστιν ἵσον παραγγέλλειν τοῖς ἀγυμνάστοις μὴ ἀναγινώσκειν ὡσαύτως τὴν πᾶσαν ἱερὰν Γραφὴν, καὶ τοῖς βρέφεσιν ἐντέλλεσθαι μὴ ἄπτεσθαι στερεᾶς τροφῆς». (Σημειωτέον ἐνταῦθα, ὅτι ἡ ὑφ' ἡμῶν ἐπαναγωγὴ τοῦ κειμένου ἐκ τῆς ῥωσικῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐγένετο ἐπὶ τῇ βᾶσει τῆς ἀγγλικῆς μεταφράσεως τοῦ J. Neale, ἐνθ' ἄν. σ. 1173 ἑξ.). Αὐταὶ εἶναι αἱ σπουδαιότεραι μεταβολαὶ καὶ διορθώσεις τοῦ Φιλαρέτου ἐν τῇ ῥωσικῇ μεταφράσει τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου. Ὡς πρὸς αὐτὰς γενικῶς θὰ ἡδύνατό τις νὰ συμμερισθῇ τὴν κρίσιν τοῦ A. Lebedev: «Proculdubio theologus qui rebus dogmaticis studet, gaudio afficietur, eo quod Philaretus decreta synodi hierosolymitanae emendaverit. At rerum gestarum scriptor, qui sine patium studio vetera ac genuina dijudicat monumenta, fortasse non sine moerore animadvertet, antiquum documentum, si verbis Philareti uti velimus, formosiorē evasisse, nativa excussa ruditate». (Παρὰ A. Palmieri, μν. ἔ. τ. I. σ. 497).

1. KIMEO. I, 325—487.

2. MCC. 34β, 1724/76. 37, 543/77.

3. ΜεΣπ. 55—87. 105—129.

4. ΜΘΟ. 126—182.

Ὅτως ἄρα τὸ ἑλληνικὸν κείμενον τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου ἔσχε δώδεκα προηγουμένης ἐκδόσεις, τὰς ὁποίας μετὰ τῶν τριῶν μνημονευθέντων χειρογράφων ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν ἡ παροῦσα ἡμετέρα δεκάτη τρίτη κατὰ σειρὰν ἐκδοσις αὐτοῦ. Αὗται κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν εἶναι αἱ ἑξῆς :

Α' ἡ τῶν Παρισίων (1676).

Β' ἡ τῶν Παρισίων (1678).

Γ' ἡ τοῦ «Ἐγχειριδίου» (1690).

Δ' ἡ τοῦ Aymon (1708).

Ε' ἡ τοῦ Harduin (1715).

Ζ' ἡ τοῦ Labbei (1733).

Ζ' ἡ τῆς Πετροπόλεως (1840).

Η' ἡ τοῦ Kimmel (1843/50).

Θ' ἡ τοῦ Μεσολωρᾶ (1893).

Ι' ἡ τοῦ Mansi (1902, τ. 34β, τὸ πρῶτον).

Κ' ἡ τοῦ Michalcescu (1904)

Λ' ἡ τοῦ Mansi—Petit (1905, τ. 37, τὸ δεύτερον).

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἐκδόσεων ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου ἔσχε καὶ τὰς ἐπομένους μεταφράσεις εἰς ξένας γλώσσας. Ἡ πρώτη πασῶν μεταφράσις αὐτῆς ἐγένετο εἰς τὴν λατινικὴν τῷ 1675/6 ὑπὸ τοῦ Μ. Foucqueret, τῷ δὲ 1708 ἐγένετο ἡ ἑλληνικὴ γαλλικὴ τοῦ Aymon, ὡς εἶδομεν. Εἶτα χάριν τῶν Ὁρθοδόξων Ῥώσων ἡ Ὁμολογία μεταφράσθη ὥσιστι ἔνωρις ἤδη τῷ 1691 ἐκ τῆς τρίτης ἐκδόσεως τοῦ «Ἐγχειριδίου» ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀδελφῶν Δειχουδῶν, ἀντίτυπον δὲ τῆς μεταφράσεως ταύτης σφύζεται ἐν τῇ συνοδικῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Μόσχας. Τῷ 1728 ὁ Alexej Kirillovitsch Barsov παρεσκεύασε νέαν ὥσικὴν μετάφρασιν ἐκ τῆς πρωτοδευτέρας Παρισινῆς ἐκδόσεως, μὴ δημοσιευθεῖσαν ὁμως εἰσέτι, τὸ χειρόγραφον ὁμως αὐτῆς φυλάσσεται ἐν τῇ ἐν Μόσχᾳ βιβλιοθήκῃ τοῦ Τολστόη. Τέλος τῷ 1838 ὁ μητροπολίτης Μόσχας Φιλάρετος παρεσκεύασεν ἐκ τοῦ ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων Πατριαρχῶν πεμφθέντος τοῖς Ἀγγλικανοῖς Ἀνωμότοις μέσῳ τῆς Ῥωσικῆς Συνόδου κειμένου τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου νέαν ὥσικὴν μετάφρασιν αὐτῆς μετὰ τῶν προεκτεθειῶν παραλείψεων καὶ τροποποιήσεων αὐτοῦ. Αὕτη ἐξεδόθη τρεῖς ὑπὸ τῆς Ῥωσικῆς Συνόδου ὥσιστι, ἦτοι ἐν Πετροπόλει τῷ 1838 καὶ ἐν Μόσχᾳ τῷ 1846 καὶ τῷ 1853 ὑπὸ τὸν αὐτὸν καὶ ἡ ἑλληνικὴ τοῦ 1840 ἐκδοσις τίτλον: «Τὰ τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως καὶ τῶν ἀγιωτάτων πατριαρχῶν γράμματα...»¹.

Ἐκ τῆς τελευταίας ταύτης ἑλληνικῆς ἐκδόσεως τοῦ 1840 παρεσκεύασε γερμανικὴν μετάφρασιν τῆς Ὁμολογίας ἄνευ τῶν 4 ἐν τέλει ἐρωταποκρίσεων καὶ τοῦ τελευταίου μέρους τοῦ ζ' κεφαλαίου τῶν Πρακτικῶν ὁ F.

1. Πλείω βλέπ. ἐν Α. Palmieri, μν. ἔ. τ. I. σ. 495/7.

Lauchert, Glaubensbekenntnis des Patriarchen Dositheos von Jerusalem, aus den Akten der Synode von Jerusalem, ἐν Revue internationale de Théologie 1(1893)210—236.

Ὅμοίως ἐγένετο καὶ ἀγγλικὴ μετάφρασις τῆς Ὁμολογίας καὶ τῶν Πρακτικῶν μετὰ τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας ὑπὸ J. Robertson, The acts and decrees of the Synod of Jerusalem, sometimes called the Council of Bethlehem, holden under Dositheus Patriarch of Jerusalem in 1672, translated from the greek, with an Appendix containing the confession published with the name of Cyril Lucar, condemned by the Synod, London 1899, πρότερον δὲ παρὰ Ph. Schaffii, The creeds of Christendom, Neo—Eboraci 1877, τ. II. σ. 401—445, ὡς καὶ παρὰ G. Williams, The Orthodox Church of the East in the eighteenth century, being the correspondence between the eastern Patriarchs and the Nonjuring Bishops, London 1868, σ. 141—168.

Τέλος ὁ V. Loichita ἐδημοσίευσεν νεωστὶ καὶ ῥουμανικὴν μετάφρασιν τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου ἐκ τε τῆς τρίτης ἐκδόσεως τοῦ «Ἐγχειριδίου» καὶ ἐκ τῆς ἕκτης τῆς Πετροπόλεως ἐν τῷ περιοδικῷ Candela 53—54 (1942/3)173—256.

(Συνεχίζεται)